

PAPER DETAILS

TITLE: RUS İÇ SAVASI`NDA BOLSEVIKLERİN TÜRKİSTAN SİYASETİ VE ORENBURG TIKACI MESELESİ

AUTHORS: Emre TEGIN

PAGES: 323-362

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2503498>

RUS İÇ SAVAŞI'NDA BOLŞEVİKLERİN TÜRKİSTAN SİYASETİ VE ORENBURG TIKACI MESELESİ

THE BOLSHEVIKS' TURKESTAN POLICY IN THE RUSSIAN CIVIL WAR AND THE ORENBURG CORK ISSUE

Emre TEĞİN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 23.06.2022

Kabul: 21.07.2022

Article Info

Received, Jun,23,2022

Accepted: Jul,21,2022

Öz

Şubat 1917'de Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve Romanov Hanedanlığı'nın yönetimden uzaklaştırılması sonrası Rusya'da yönetim Geçici Hükümet'e devredilmiş, ancak Rusya'nın son yüzyılının sosyal, ekonomik ve idari sorunlarına çözüm olmamıştır. Halkın taşan sabrı ve büyük işçi şehirlerindeki sovyetlerin desteğiyle Geçici Hükümeti deviren Bolşevikler Ekim 1917'de yönetimi ele geçirdiler. Kısa sürede eski imparatorluk sahasına doğru yönetimlerini yaymaya çalışan Bolşevikler, sert bir direnişle karşılaşmıştır. Beyaz Ordu'nun tesisi, atamanların isyanları, I.Dünya Savaşı sonrasında imparatorluk sahasında esir kalan Çek Lejyonu'nun isyanı ve İtilaf Devletleri'nin müdahalesiyle ülke büyük bir İç Savaş'a sürüklenmiş ve bu durum Bolşevikler'in 1920'lere kadar Rus Avrupası'nda küçük bir coğrafyaya sıkışmasına neden olmuştur. İç Savaş'ın önemli isimlerinden ataman Dutov'un Orenburg şehri ve tren hattını elinde tutması Bolşevik merkez yönetiminin Türkistan'dan idari ve ekonomik olarak kopmasına, Türkistan'da Bolşevikler adına yönetim merkezi olan Taşkent Bolşevikler'iyle de irtibat kuramamasına neden olmuştur. Orenburg Tıkacı olarak adlandırılan bu kopuş, İç Savaş'ın kaotik ortamında özellikle Taşkent Bolşevikler'inin keyfi idaresinde köylü-işçi ittifakını reddeden bir anlayışa ve 'kızıl terör'ü bölgede çok daha amansız şekilde uygulamasına neden olarak Türkistan'da büyük bir yıkıma yol açmıştır. Bu yıkımla birlikte İç Savaş'ın Bolşevikler lehine sonuçlanmasında kilit öneme sahip Türkistan'ın iktisadî ürünlerine ulaşmak ve bu ürünleri kendi lehlerinde kullanmak adına Orenburg Tıkacı'nın her ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılması ve

---

* Dr., emretegin@comu.edu.tr - emretegin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5341-8337, Ankara, Türkiye.

Türkistan'a ulaşılması Bolşevikler adına İç Savaş ortamındaki en önemli misyonlarından biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dutov, Kosak İsyanı, Rus İç Savaşı, Türkistan, Orenburg Tıkacı

Abstract

After the collapse of the Russian Empire in February 1917 and the removal of the Romanov Dynasty from power, the government in Russia was handed over to the Provisional Government, but it did not solve the social, economic and administrative problems of the last century of Russia. The Bolsheviks overthrew the Provisional Government with the overflowing patience of the people and the support of the soviets in the major labour cities and took over the government in October 1917. In a short time, the Bolsheviks, who tried to extend their rule towards the old empire, faced stiff resistance. The establishment of the White Army, the revolts of the atamans, the revolt of the Czech Legion, which was captured in the imperial territory after World War I, and the intervention of the Entente Powers led the country into a great Civil War, which caused the Bolsheviks to be squeezed into a small geography in Russian Europe until the 1920s. The fact that Ataman Dutov, one of the important figures of the Civil War, held the city of Orenburg and the railway line caused the Bolshevik central administration to be administratively and economically cut off from Turkestan, and the Bolsheviks could not establish contact with the Tashkent Bolsheviks, which was the administrative centre on behalf of the Bolsheviks in Turkestan. This disconnection, called the Orenburg Cork, led to a great destruction in Turkestan in the chaotic environment of the Civil War, especially under the arbitrary rule of the Tashkent Bolsheviks, which led to an understanding that rejected the peasant-worker alliance and the application of 'red terror' in a much more ruthless way in the region. Along with this destruction, eliminating the Orenburg Cork at all costs and reaching Turkestan was one of the most important missions of the Bolsheviks in the Civil War in order to reach the economic products of Turkestan, which were key to the outcome of the Civil War in favour of the Bolsheviks, and to use these products in their favour.

Keywords: Dutov, Cossack Revolt, Russian Civil War, Turkestan, Orenburg Cork

Giriş

Rusya'da meydana gelen 1905 Devrimi'nin yarattığı 'özgürlük ortamı', temsiliyet, basın-yayın faaliyetleri tüm imparatorluk sahasında yoğun bir çöşkuya neden olmuştur. Türk-Tatar aydın ve liderlerinin de dahil olduğu bu çöşku, Rus siyasîlerin yanında 'uluslaşma' sürecinde olan tüm milliyetlerin bir şekilde taleplerini dumada ve kendi aralarında gerçekleştirdiği kongre-konferanslarla ifade edebildiği bir dönemi doğurmuştur. Ancak bu özgürlük ortamı I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle kesintiye uğramış ve II.Nikolay'ın savaş ortamını bahane etmesiyle sona ermiştir. Tüm bu birikime

savaşın neden olduğu yoksulluk ve bedelin paylaşımında ortaya çıkan eşitsizliğin eklenmesi çileden çıkan insan kitlelerinin ortaya çıkardığı isyanla imparatorluğu Şubat 1917 Devrimi'ne sürüklemiştir.¹ İsyanın böylesine büyük bir sonuç doğuracağını imparatorluk içerisinde siyasî faaliyet yürüten hiçbir parti tarafından doğru algılanamaması ve çarlığın bıraktığı yıkıntının sorumluluğunu üstlenecek kimsenin olmayışı, Şubat ile Ekim devrimleri arasında geçen süreci henüz liderleri Rusya sınırları içerisinde dahi olmayan Bolşevikler'i 'Petrograd Sovyeti' özelinde iktidara iten en önemli güç olmuştur.²

Bolşevikler'in Petrograd merkezinde iktidarı ele geçirmeleri ve bu işi genele yayılan bir çatışma ortamından uzak sağlamış olmaları konunun burada sonlanmayacağını en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun yanında Bolşevikler'in ele geçirdiği 'iktidar' çarlık döneminin sorunlarını devir almak bir tarafa, I. Dünya Savaşı içerisinde halen aktif olarak savaşmakta olan ve buna bağlı isyan hareketlerinin, 1916 Türkistan İsyanı gibi, devam ettiği bir dizi yükün de sorumluluğunu da üstlenmek anlamına gelmiştir. Bu bakımdan süregelen sorunlara ek olarak; Bolşevik Devrimi'ne karşı yürütülen 'İtilaf' propagandasının silahlı müdahaleye dönüşmesi ve buna Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Japonya'nın da dahil olarak otoritenin tamamen kaybolduğu merkezden uzak bölgelerdeki unsurları silahlandırarak desteklemesi yıkılan Rus Çarlığı Coğrafyası'nda amansız, kanlı ve uzun soluklu bir iç savaş açığa çıkarmıştır. En sert dönemi 1917-1922 yılları arasında anılan etkilediği coğrafya, insan kitlesi ve müdahil devletler düşünüldüğünde sıkıştırılmış bir dünya savaşını andıran³ 'Rus İç Savaşı'nın Türkistan üzerindeki etkileri de yıkıcı olmuştur.

Bu bakımdan İç Savaş'ın seyrini belirleyen iki önemli hadise Türkistan'ın geleceği için kilit rol oynamıştır. Bunlardan birincisi Ekim Devrimi'nden hemen sonra Bolşevik ilerleyişini durduran ve onları Rus Avrupası'na

¹ Edward Hallett Carr, *Bolşevik Devrimi*, Çev: Orhan Suda, Cilt:1, Metis, 2016, s.75.

² Suny'nin Ekim Devrimi'nin altmış beşinci yıl dönümünde vurguladığı üzere, günümüzde de Bolşevikler'in Şubat'tan Ekim'e kadar geçen süreçte nasıl bu denli güç kazanabildiği konusu halen güncelliğini koruyan tartışmalardan birini teşkil etmektedir. Bu bakımdan Bolşevikler'in Şubat Devrimi'ne neden olan 'sosyal' ortamı iyi sezerek, politik ilişkiler göz ardı edildiğinde, işçi-köylü ittifakına odaklanmış ve Lenin'in sonradan "devlet iktidarının burjuvaziye ve onun Geçici Hükümeti'ne gönüllü olarak terk edildiği"ni ilan ederek 'Marksist Tarihsel Kronoloji' çerçevesinde aslında iktidarı 'çardan' değil 'burjuva hükümeti'nden devraldığını öne sürebilmesini sağlamıştır. Suny'nin sosyal yaklaşımı için bkz: Ronald Grigory Suny, "Toward a Social History of the October Revolution", *The American Historical Review*, Vol.88, No.1, 1983, s.31-52.

³ Jonathan D. Smele, *The Russian Civil Wars 1916-1926 Ten Years That Shook the World*, Oxford University Press, 2015, s.3

hapseden Çek Lejyonu'nun isyanı, ikincisi ise Ataman Dutov'un Orenburg şehri ve tren hattı etrafında sürdürdüğü isyan faaliyetleridir. Çek Lejyonu'nun isyanı Bolşevikler'in Türkistan'a doğru ilerleyişini durdururken Ataman Dutov'un Orenburg'u ele geçirmesi, Bolşevik merkezi yönetiminin Türkistan ve onun idari merkezi Taşkent ile bağının kopmasına neden olmuş ve bu hadise 'Orenburg Tıkacı' olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Bolşevikler'in Orenburg Tıkacı'nı ortadan kaldırmaları ve Türkistan'a ulaşarak bölgenin zenginliklerini kendi lehlerine İç Savaş adına kullanabilmeleri kuşatılmışlıkları nedeniyle kendi varoluş mücadelelerinde vazgeçilmez bir öneme haiz olmuştur.

1.Rus İç Savaşı'nın Genel Seyri ve Türkistan'ın Durumu

Rus İç Savaşı özellikle Türkiye'de göz ardı edilen ve üzerinde durulmayan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıkılan imparatorluk sahasıyla birlikte Türk dünyasını da içerisine alarak I. Dünya Savaşı'nı yaşamamış alanlara, özellikle sivil yaşam alanlarına, savaşı taşıyan Rus İç Savaşı'nın etkileri ve sonuçları bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir dönemi ifade etmektedir. Bu savaş yılları Ekim 1917 Bolşevik Devrimi'nin bir uzantısı değil, aksine onun en önemli kısmı ve belirleyicisi olan İç Savaş süreci⁴ ve sonucu bu bakımdan Türkistan'ın geleceği için belirleyici ana unsurlardan biridir. Ceditçi aydınların ve Türk dünyasının bağımsızlık mücadelesinin en önemli dönüm noktalarından birini ifade eden Rus İç Savaşı hakkında Türkçe literatürde müstakil çalışmaların olmaması bir eksikliktir. Literatürdeki eksikliğe bağlı olarak İç Savaş'ın karmaşık kronolojisi Türk dünyasının 'Otonomiler Devri' olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemeç sürecinden ve Basmacı / Korbaşılar Hareketi gibi isyanların yeterince anlaşılamamasına, Bolşevikler'in 'sovyet' konseptinin göz ardı edilmesi Türkistan özelinde İç Savaş'ta kimin kim ile mücadele ettiğini ya da otonomi / bağımsızlık gibi hususlarda kimlerle irtibat içerisinde olduklarının da algılanamamasına neden olmuştur.⁵

Halk kitlelerini harekete geçiren, sivil alanların askerleştirildiği, sivil itaatsizliğin uç noktaya ulaştığı ve ekonomik çöküşün yaşandığı İç Savaş, bakıldığında Ekim Devrimi'nin hemen ardından özellikle Kossak atamanlarının Bolşevikler'e karşı isyan etmesiyle başlamıştır. Bir yanda iktidarı merkezde ele geçiren Bolşevikler diğer tarafta monarşi yanlısı

⁴ Peter Kenez, "Western Historiography of the Russian Civil War", *Essays in Russian and East European History: Festschrift in Honor of Edward C. Thaden*, Ed:Leo Schelbert&Nick Ceh, East European Monographs Serisi, 1995, s.198.

⁵ Bu çalışma hazırlanırken Türkçe literatürde bulunan tek müstakil çalışma için bkz: Ramin Sadikov, *Kanlı Dört Yıl Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*, Nobel Yay., 2020.

atamanların, daha sonra Beyaz Ordu olarak anılacaktır, Kızıl-Beyaz savaşı dış müdahalelerin de eklenmesiyle Rusya’da I. Dünya Savaşı’nda gerçekleşmeyen sivil ölümlerinin yaşandığı Rus İç Savaşı olarak anılan süreci doğurmuştur.⁶

Bolşevikler’in kendilerinin başlatmadığı bir devrim hareketi sonrasında Geçici Hükümeti devirmeleri ve bunu kitlesel olmayan küçük çaplı bir silahlı eylem ile gerçekleştirebilmiş olmaları, Kasım 1917’den itibaren karşı hareketleri, isyanları ve özellikle merkezden uzak bölgelerde muhalif yönetimlerin türemesine neden olmuştur. Devrimin yalnızca merkezde gerçekleşmiş olması Deutscher’e göre, Bolşevikler’in devrimin partisi olma durumunu öncelikle yalnızca devrimi kendileriyle özdeşleştirmeye ve sonrasında da devrimin yalnızca kendi partilerinin meselesi haline getirmeleriyle sonuçlanmıştır.⁷ Bu durum 1905 Devrimi öncesinde çar otokrasisine karşı mücadele vermiş parti veya grupların tamamen dışlanmasına ve doğrudan muhalefete itilerek İç Savaş’ın tarafı haline getirmiştir.

Öncelikle Ekim 1917 ve Mayıs 1918 tarihleri arasında Rus İç Savaş’ının tarafları olarak ele alınan “Kızıl Ordu” ve “Beyaz Ordu”nun varlığından tam anlamıyla bahsedebilmek mümkün gözükmemektedir. ‘Ordu’ disiplini bir İç Savaş’ın başlaması 1918 yılının Ağustos’u sonrasında ancak gerçekleştirebilmiştir. Bolşevikler’in ilerlemek, karşıt görüşleri bastırmak ve Nisan 1918’e kadar sürece taaruzları⁸ genel itibarıyla sayıları 20,000’i hiçbir zaman geçemeyen ‘Kızıl Muhafız’⁹ denilen silahlı işçi birlikleri temelinde sağlanmıştır.¹⁰ Düzenli bir ordu kurulması düşüncesinin neden bu denli geciktiği genel bir tartışma konusu olsa da gerekçelerini sıralamak mümkündür. Öncelikle Trotsky başta olmak üzere ve sonrasında Lenin’in üstlendiği ‘Sürekli Devrim’ ilkesi çerçevesinde Bolşevikler Avrupa’da bir devrimler dizisi beklentisi içerisindeydi.¹¹ Hatta Almanya’nın Rusya içlerine

⁶ Rusya’nın I. Dünya Savaşı’ndaki sivil ölüm ve yaralanmaları toplamın %63’ünü oluştururken, Rus İç Savaşı’nın sivil ölüm ve yaralanmaları toplam kayıpların %91’ini oluşturmuştur. Bknz: Andrey Sergeyevich Bubnov, *Grajdanskaya Voyna, Partiya i Voennoye Delo*, Sbornik Statey: Voyenniy Vestnik, Moskova, 1928, s.29.

⁷ Isaac Deutscher, *The Prophet Armed: Trotsky 1879-1921*, Verso, 2003, s. 335-336.

⁸ Bknz: Harita 1.

⁹ *Красная гвардия/ Krasnaya Gvardiya*, bknz: *Ekler*.

¹⁰ Trotsky’nin öncülük ettiği Kızıl Ordu kurma amacıyla çıkarılacak Haziran 1918 sonrası sürece kadar isyanlar ve Bolşevik taaruzunu sağlayacak devrim taburlarının kurulması yine ‘Kızıl Muhafız’ temelinde gerçekleştirilmiştir. Bknz: TsGVIA (Merkezi Devlet Askeri-Tarih Arşivi), *F.2031, op. 1, d.1579, I.189*.

¹¹ Bknz: *Leon Trotsky’s Theory of Permanent Revolution and Its Incorporation Into Lenin’s Party Platform in 1917*, Çev: Penelope Lynn Slacum, University of Nort Carolina, 1963.

doğru ilerleyişine rağmen düzenli bir orduyla karşılık verilmemiş ve yapılacak barış görüşmelerinde¹² çok eleştirilen koşulsuz ve ağır şartlar kabul edilmiştir. Bu nedenle Bolşevikler'in önceliği 1918 ortalarına kadar işçilerin silahlandırılmasına odaklanmış, silahlı güç olarak Çar rejiminin düzenli 'etnik' alaylarını, Letonya Tüfek Tugayı¹³ gibi, kullanmıştır. Ancak doğuda 'Kızıl Taaruz'un ilerleyiş kaydetmesine ve önemli bölgeleri ele geçirmesine rağmen Alman ordusunun Rusya içlerindeki amansız ilerleyişi¹⁴ Kızıl Ordu'nun kuruluşuna dair ilk adımların atılmasını mecbur kılmıştır. Bu bakımdan düzenli orduya dair tartışmalar aslında birliklerin terhisini içermesi planlanan 'Tüm Orduların Terhisi Kongresi'nde gerçekleştirilmiştir. Savaş sonrası birliklerin durumu ve terhislerinin tartışılması planlanan kongre, bir terhis politikası geliştirebilme 'yetkisi'ne rağmen daha çok 30 Aralık 1917'da 'Sosyalist Bir Ordu'nun tesisi için gerekli kararları almıştır.¹⁵ Ancak bu dönemde bile Kızıl Ordu adına sayılabilecek insan sayısı hem geniş coğrafyalara yayılmış, birbirinden kopuk ve sayıca oldukça azdır. Trotsky'nin başında olduğu Kızıl Ordu'nun tesis edilebilmesi ve sayılarının yaklaşık 300,000'lere ulaşması 10 Mayıs 1918 tarihini bulmuş¹⁶ ki bunun yeterli olmadığı bu tarihlerde Çek Leyjonu'nun isyanı ve yarattığı etki ile açıkça kendisini göstermiştir.

Beyaz Ordu'nun temelini oluşturan Kossak atamanları ve onlara bağlı olan birliklerin, *Gönüllü Ordusu*¹⁷, isyanı aslına bakılırsa Bolşevikler'in iktidarı ele geçirişinin hemen ardından, Dutov da bunlardan birisidir, gerçekleşmiştir. Bolşevikler'e karşı neden atamanların doğrudan bir isyan hareketi başlattığı ve monarşinin yeniden tesisini sağlama iddiası ile teşkilatlanmaya çalıştığı

¹² Sovyet Hükümetinin acil bir ateşkes ve barış müzakeresinin başlatılması için İtilaf güçlerin büyük elçiliklerine başvurması için bkz: *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, M, 1957, T.1, s.16-17.*

¹³ Yaklaşık 35,000 kişiden oluşan Leton Tüfek Tugayı (*Латышские стрелки/Latvişskiye Strelki*) devrimin başlarında Bolşevikler'in otonomi/bağımsızlık vaatleriyle destek vermiş olsalar da sonrasında Beyaz Ordu'ya katılarak İç Savaş döneminde Letonya'nın bağımsızlık tecrübesi yaşamasında önemli rol oynadılar. Bknz: Geoffrey Swain, "The Disillusioning of the Revolution's Praetorian Guard: The Latvian Riflemen, Summer-Autumn 1918", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No. 4, 1999, s.667-686.

¹⁴ Almanların bu ilerleyişi Bolşevikler'in ellerinde tutabildikleri ekilebilir alanların %27'sini, mahsüllerinin %32'sini ve kendi himayelerindeki nüfusun da %26'sını kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır. Nicholas Riasanovsky&Mark D. Steinberg, *A History of Russia*, Oxford University Press, London, 2005, s.464.

¹⁵ Tomas Balkelis, "Demobilization and Remobilization of German and Lithuanian Paramilitaries after the First World War", *Journal of Contemporary History*, Vol.50, No.1, 2015, s.41.

¹⁶ Orlando Figes, "The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920", *Past & Present*, No.129, 1990, s.175.

¹⁷ Добровольческая армия/Dobrovolçeskaya Armiya

tartışmalı bir konudur. Pipes, atamanları ‘vatanseverler’ olarak adlandırmış ve özellikle Almanya’ya karşı takındıkları tavır ve savaşı terk etme düşüncesine karşı isyan hareketinde bulunduklarını ileri sürmüştür.¹⁸ I. Dünya Savaşı’nda Rus Ordusu’nda ve sonrasında Kossak atamanları ile çalışmış olan Gregory P. Tschebotarioff ise bu durumu farklı bir şekilde açıklamaktadır. Tschebotarioff’a göre Kossaklar geçmişten gelen Rus çarları ile olan ilişkileri ve bu sayede elde ettikleri imtiyazların devam edebilmesi adına böylesine bir mücadeleye girişmiştir.¹⁹

Bunun yanında Rus İmparatorluğu’nun yıkılmadan önceki durumu göz önüne alındığında çar üzerinden elde ettikleri kazanımlar²⁰, düzenli ve kendilerine ‘etnik’ olarak bağlı birliklere sahip tek grubun Kossaklar olmasını isyan için mümkün kılan özellik olarak ortaya çıkarmıştır. Çar yanlısı eski ordu komutanları bulunsada atamanların kendilerine bağlı ‘etnik’ yapıda birlikler sağlayabilmeleri, onları İç Savaş’ın liderleri olarak da ön plana çıkarmıştır. Bu bakımdan Kossak atamanlarının ilk adımı dağılık Bolşevik karşıtı faaliyetleri koordine etmek ve anarşiyi engellemek adına Don, Kuban ve Terek’ten gelen temsilcileriyle 20 Ekim 1917’de ‘*Yugo-Vostçnyi Soyuz/Güneydoğu İttifakı*’nı kurmak olmuştur.²¹ Ancak bu girişim Almanya’nın Rusya’nın güney bölgesinden gerçekleştirdiği taaruz nedeniyle etki yaratamamış, Don Kossakları’nı izole bir bölgede bulunmaları sayesinde hareketin merkezi konumuna getirmiş ve Kossak hareketine toparlanma kabiliyeti kazandırmıştır. Bu geçiş ile birlikte Lavr Kornilov²² ve Mihail

¹⁸ Richard Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, Alfred A. Knopf, NY, 1994, s.27.

¹⁹ Gregory P. Tschebotarioff, “The Cossacks and the Revolution of 1917”, *The Russian Review*, Vol.20, No.3, 1961, s.206-216.

²⁰ Bu kazanımlar yalnızca askerî anlamda gerçekleşmemiştir. Örneğin imparatorluğun son zamanlarında ortalama köylü bir çiftçi erkek 20-30 dönüm arazi sahiplenebilirken, Kossaklar için aynı pay 100 dönüme çıkabilmiştir. Bknz: Canfield F. Smith, “Atamanshchina in the Russian Far East”, *Russian History/Histoire Russe*, 6, Pt.1, 1979, s.58.

²¹ Tschebotarioff, *agm*, s.211.

²² *Лавр Георгіевич Корнілов*, Ağustos-Eylül 1917’de Geçici hükümete karşı gerçekleştirdiği başarısız darbe girişimi ile anılsa da Rus ordusunun önemli subaylarından biridir (Bknz: Nell Faulker, *A People's History of the Russian Revolution*, Pluto Press, 2017, s.164). Rus-Japon Savaşı ve I.Dünya Savaşı’nda önemli görevler alan Kornilov, imparatorluğun dağılmasının ardından Kossak tabanlı isyana katılmış ve Rus İç Savaşı’nın önemli figürlerinden biri olmuştur. Ancak İç Savaş’taki önemli gelişmeler olan Çek Lejyonu isyanı ve İtilaf müdahalesine yetişemedi Kızıl Taaruz sırasında 13 Nisan tarihinde öldürülmüş, yönetimi Anton Denikin devralmıştır. Onun anısına Beyaz Ordu içerisinde bir ‘Kornilov Bölüğü’ de oluşturulacaktır. Bknz: Joshua Sanborn, “The Genesis of Russian Warlordism: Violence and Governance during the First World War and the Civil War”, *Contemporary European History*, Vol. 19, No. 3, 2010, s.195-213; Matthew Rendle, “Forging a Revolutionary Army: The All-Russian Military Union in 1917”, *War in History*, Vol. 19, No. 1, 2012, s.49-71.

Alekseev²³'in de yaklaşık 4.000 asker ile 'Gönüllü' gücüne katılması sayıları az ancak Kossak temelli bir Beyaz Ordu'nun da temellerini atmıştır.

İç Savaş'ın 'düzenli' bir hal almaya doğru gittiği, anarşinin arttığı, Beyaz ve Kızıl Ordu'ların yapılanma aşamasına gidilirken Türkistan'ın durumu da yönetsel açıdan pek parlak değildir. Hatta Türkistan, Ekim Devrimi ve I. Dünya Savaşı'ndan bağımsız olarak büyük bir isyan hareketiyle 1916 yılından beri boğuşmaktadır. *Korbaşılar* veya *Basmacı İsyanı*²⁴ olarak anılan hareketin öncülü olan 1916 *İsyanı* bir bakıma yıllarca süren Rus İmparatorluğu sömürsüne karşı verilen en önemli politik ve askerî tepki olarak görülmektedir. İmparatorluğun Türkistan'a olan ilgisi 'emperyal' yayılım fikrinin Rusya'da temsilcisi kabul edilen I. Petro zamanında başlamış, onun döneminde bölgeye ilk işgal girişimleri gerçekleşmiş ve halefleri de Türkistan'ın işgali ve kolonizasyonu misyonunu 150 yıl boyunca sürdürerek 19. yüzyılda bu hareketi kendileri adına tamamlamıştır.²⁵

Türkistan özellikle pamuk ve tarım ürünleri yetiştiriciliğindeki potansiyeliyle Ekonomi Bakanı I. A. Vyshnegradskiy'nin deyişiyle 'Rus Çarı'nın tacındaki bir mücevher'²⁶ olarak nitelenmiş ve Rus emperyalizminin vazgeçilmez sömürü alanlarından biri olarak görülmeye devam etmiştir. Bu misyon doğrultusunda Rus İmparatorluğu önce beş ana idari birimden oluşan Türkistan Genel Valiliği²⁷ 11 Haziran 1876 tarihinde teşkil edilmiş ve bölgede idarî, askerî, kültürel ve ekonomik kontrolünü sağlamlaştırmaya çalışmıştır.²⁸ Sonrasında ise başta pamuk ticareti olmak üzere Türkistan'ın

²³ Kornilov gibi Alekseev de imparatorluğun son dönemlerinin önemli savaş ve muharebelerinde üst düzey görevler almıştır. II.Nikolay'ın tahttan ayrılması sonrasında başkomutan olarak atanan ancak çıkan anarşi olaylarını bastırmada başarısız görülen Alekseev, Mayıs 1917'de görevinden istifa etmiş ve sonrasında Kerenski'nin Geçici Hükümeti'ne karşı darbe girişiminde bulucak olan Kornilov ile hükümet arasında arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Ekim Devrimi'ne kadar konumu çok fazla net olmayan Alekseev daha sonra Kornilov gibi Don bölgesine geçerek Beyaz Ordu'nun kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bknz: Bruce W. Menning, "Pieces of the Puzzle: The Role of Iu. N. Danilov and M. V. Alekseev in Russian War Planning before 1914", *The International History Review*, Vol. 25, No. 4, 2003, s.775-798.

²⁴ Rus İç Savaşı göz ardı edilerek ele alınsa da Türkçe literature önemli bir katkı sunan bir çalışma için bknz: Okan Yeşilot&Burcu Özdemir, "Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi", *Belleten*, Cilt:85, Sayı:302, Nisan 2021, 279-309.

²⁵ Ömer Karataş, "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10, 1, 2021, s.63-82.

²⁶ David MacKenzie, "Turkestan Significance to Russia", *The Russian Review*, Vol.33, No.2, 1974, s.167-188 (Giriş parajındaki alıntıdır.)

²⁷ Туркестан генерал-губернатор/Turkestan General-Gubernator

²⁸ Valiliğe ilk olarak General Konstantin Petroviç Kaufman ve son olarak da Orenburg-Taşkent tren yolunun mimarlarından Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin atanmıştır. Bknz: Ömer Karataş,

zenginliklerinin taşınması adına Kuropatkin'in 1898'de başlattığı Orenburg-Taşkent Tren Yolu projesi girişimi 1900 yılında onaylanmış ve ancak 1906 yılında tamamlanabilmiştir.²⁹ Tren yolunun tamamlanması Türkistan açısından bir sömürü yolunu temsil ederken, Rus İmparatorluğu adına ise bölge üzerindeki hakimiyetlerini perçinleyen önemli bir sembole dönüşmüştür.³⁰ Tüm bu sömürülerin birikmişliğinin üzerine gelen I. Dünya Savaşı'nın zorlu şartları üzerine II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 tarihli³¹ cephelerde 'geri hizmet' göstermek üzere 19 ile 43 yaş arası yaklaşık 360,000 kişinin cepheye gönderileceğini ilan etmesi, Türkistan'da isyan fitilini ateşlemiştir.³² İsyanı karşı Türkistan'da 25 Ağustos 1916'da ilan edilen sıkı yönetim³³ merkezden bölgeye intikal ettirilen destekle birlikte büyük ölçüde bastırılmış, geriye binlerce Kırgız ve Kazak isyancının ya da sivilin hayatını kaybettiği, kadim yollar kullanılarak Çin sınırına (Doğu Türkistan'a) göçlerin yaşandığı zorlu bir süreç bırakmıştır.³⁴

1916 İsyanı her ne kadar ilk bakışta kısa süreli bir hareket gibi gözükse de yarattığı etki oldukça güçlü olmuştur. 19. yüzyıldan beri Cedid Hareketi ile

agm, s.66; Belyavskiy Nikolay Nikolayevich, *MaterialipoTurkestanu*, St.Petersburg, 1885, s.34-35.

²⁹ Richard A. Pierce, *Russian Central Asia 1867-1917: A Study in Colonial Rule*, University of California Press, 2021, s.103; Rusya'nın tren yolu yayılımı için ayrıca bkz: Edward Ames, "A Century of Russian Railroad Construction: 1837-1936", *The American Slavic and East European Review*, Vol.6, No.3/4, 1947, s.57-74; Rusya-Türkistan, İngiltere-Hindistan karşılaştırması için bkz: Alexander Morrison, "Russian Rule in Turkestan and the Example of British India, c. 1860-1917", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 84, No. 4, s.666-707.

³⁰ Tren yolu her ne kadar özellikle kervan yoluyla 6 ayda Orenburg'a ulaştırılabilen pamuğu çok daha hızlı bir şekilde taşımaya yarasa da, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını değiştirmekten başka asker sevkıyatı ve idarî mobilizasyon açısından da Rusya açısından dezavantajların giderilebilmesini sağlamıştır. Bknz: Hélène Carrère D'encausse, *Islam and the Russian Empire Reform and Revolution in Central Asia*, Çev: Quintin Hoare, I.B. Tauris & Co Ltd., 1988, s.39.

³¹ Ek-2.

³² Hélène Carrère D'encausse, *age*, s.120. Çarın fermanı ilk etapta anlaşılamamış ve askerlikten muaf olan ya da farklı ayrıcalıklara sahip grupları da içerip içermediğine dair söylentiler hızla yayılmıştır. Bunun yanında bahsedilen insane sayısının Türkistan bölgesinin %8 ine denk gelmesi talebin ne denli tahrik edici olduğunun başka bir göstergesidir. Bu nedenle daha sonra 2 Temmuz'da cephe gerisine alım sayısı önce 250,000 sonrasında da 200,000'e indirilse de isyana ve direnişe engel olamamıştır. T. H. Tursunov, *Vostanniye 1916 Goda v Sredney Azii i Kazakhstane*, Taşkent, 1962, s.50.

³³ RGVIA, F.165, op.1, d.1554, I.1.

³⁴ Binlerce kişinin hayatını kaybettiği isyanda 1 Şubat 1917 tarihine kadar elebaşı olarak seçilen ve idam edilmesi düşünülen 347 kişiden Kuropatkin'in müdahalesiyle yalnızca 32'nin idamı gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki kısa süreli gerginliğin düşürülmesi için kullanılan bu yöntem Rus İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte olası anlamını kısa sürede yitirmiştir. Bknz: RGVIA, F. 165. op. 1. d. 1554. I. 1; ayrıca F. 400. op. 1. d. 4546. Kısım 1. I. 268.

Türk çağdaşlaşması ve uluslaşma sürecinin tüm aşamaları da dahil olmak üzere gelişen akış, imparatorluğun baskısına karşı durabilme, halkı aktif olarak 'politize' edebilme gücünün Türkistan'da halen var olabildiğini göstermiştir. 1917 Mart ve Ekim olayları sonrasında Türkistan'ın yeniden bağımsızlık mücadelesi adına giriştiği hareket İç Savaş'ın Bolşevikler adına en zorlu cephelerinden biri haline gelmesi ve 1934'lere kadar sürmüş olması bunun en önemli kanıtlarından biri olarak gösterilebilir.

1917 Devrimi ise Türkistan adına yoğun bir baskı ve imparatorluk döneminden daha sert çatışmalara yol açan bir süreci başlatmıştır. Petrograd ve Moskova'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler'in taşradaki tüm 'sovyet' yönetimlerini organize ettiği bir yapılanması, en azından 1922'ye kadar, olmamıştır. Hatta devrim gerçekleştiğinde Bolşevik teşkilatlanmasının Türkistan'da herhangi bir temsilcisi ya da halka ulaşabilmiş bir örgütlenmesi de bulunmamıştır. Böylesine bir oluşum bölgede Şubat Devrimi'nin ardından 'kolonyal işçi sendikaları' ve bölgedeki demiryolu işçilerini kendilerini 'Bolşevik' olarak niteleyerek faaliyetler yürütmesiyle gerçekleşebilmiştir.³⁵ Bu durum bölge halkının bir süre Menşevikler ile irtibat ve işbirliği yapmasının ana nedenlerinden birini doğurmuştur. Bunun yanında Taşkent ve Türkistan özelinde böylesine bir yapılanmanın olmaması Ekim devrimi sonrasında Moskova'dan bağımsız olarak Taşkent Bolşevikleri'nin Lenin'in ileri sürdüğü 'işçi-köylü' ittifakını red eden politikalar gütmesine, İç Savaş'ın koşullarında el koymalar ve kamulaştırma faaliyetlerinde keyfi uygulamalara ve Türkistan halkı üzerine kanlı eylemlere, dolayısıyla tüm bölgeyi 'Taşkent Sovyeti' içerisindeki küçük bir grubun inisiyatifine bırakmıştır.³⁶ Bu bakımdan Orenburg Tıkacı süreci de dahil olmak üzere Taşkent Sovyeti'nin Türkistan'da yürüttüğü başıboş eylemler bolşevizmle belki de ilk defa yüz yüze kalan halkın yoğun tepkisi ve nefretini kazanmasında ve İç Savaş'ın başında belki de taraf seçme konusunda kararında önemli rol oynamıştır.

Devrime gidelen sürecin bariz ancak çöküşün ani olması ve Ekim Devrimi ile yükselen gerginliklere, belirsizlik, düzensizlik ve otoritedeki boşluğa rağmen Bolşevikler'in kendilerine karşı isyan hareketinde bulunan gruplara karşı hakimiyet alanını genişlettiği ya da en azından ele geçirdiği yönetim bölgelerini ufak 'sovyet' yönetimleriyle bazen de mevcut yönetime rağmen sovyet kurma girişimleriyle sürdürebilmesini sağlamıştır.³⁷ Ancak Bolşevikler'in idarî olmasının yanında ideolojik de olan bu kazanımları yalnızca eski imparatorluk sahasında değil, dışarıda kapitalizmin temsilcisi

³⁵ Richard A. Pierce, "Toward Soviet Power in Tashkent, February-October 1917", *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Volume 17, 2-3, 1975, s.261-270.

³⁶ Edward Hallett Carr, *age*, s.304-305.

³⁷ Bknz: Harita-2.

ölkeleri oldukça rahatsız etmiştir. Bu bakımdan Rus İç Savaşı'na İtilaf Devletler'in müdahale etmesi ve imparatorluk sahasında I. Dünya Savaşı bakiyesi olarak kalan en düzenli ve muharip 'ordu' olan Çekoslovak Lejyonu'nun isyan etmesi Orenburg Tıkacı'nı iki defa ortaya çıkaran hadiseleri ve neredeyse Bolşevikler'in yok oluşuna giden süreci başlatmıştır.

2. Ataman Dutov İsyanı ve Orenburg Tıkacı

25 Ekim 1917 tarihinde³⁸ Bolşeviklerin iktidarı ele geçişinin ardından eski Rus İmparatorluğu sahasının farklı önemli bölgelerinde bulunan işçiler bu gelişmeye bağlı olarak Bolşevik merkeze bağlılıklarını bildiren 'sovyet' oluşumları ilan etmiştir. Orenburg'ta da 25 Ekim tarihinde şehirde bulunan 'İşçi-Köylü-Asker Temsilcileri Sovyeti' bir toplantı gerçekleştirerek Orenburg'ta yönetimin Bolşevikler'e geçtiğini ilan etmiştir.³⁹ Ancak şehrin ve bölgenin etnik yapısının yanında Kossak yapılanmasının etkin olması süreci Orenburg'ta Bolşevikler aleyhine işletmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden Orenburg Kossak Ordusu Askeri Atamanı Albay A. I. Dutov, 26 Ekim 1917 tarihinde Bolşevikler'in iktidarı ele geçişini "*suçlu ve tamamen kabul edilemez*" olarak nitelemiş ve yayınladığı emir ve Orenburg İl Komiseri Teğmen N. V. Arkhangelsky'nin desteğiyle yerel devlet ve kamu kuruluşlarının temsiliyetinin ataman Dutov'a devredildiğini belirten bir karar açıklamıştır.⁴⁰

Dutov'un Orenburg'ta yönetime el koyması zamansallık açısından bakıldığında Bolşevikler'e karşı başlatılan ilk karşı duruşlardan birini temsil etmiştir. Bu bakımdan şehir genelinde Dutov'un birlikleri ve Bolşevikler arasındaki çatışmalar Bolşevikler'in yönetimi ele geçirmesinin hemen ardından aktif olarak başlamıştır. Bu çatışmalar Orenburg'un stratejik konumu, Rus Avrupası ile Türkistan ve Sibirya'yı birbirine bağlayan bir makas-geçit pozisyonuna sahip olmasından dolayı Bolşevikler'i paniğe sürükleyen bir hadise olması dışında 'Orenburg Tıkacı' olarak nitelendirdiğimiz sürecin de başlangıcıdır. 7,000'i geçmeyen silahlı birliğiyle

³⁸ Jülyen takvime göre. Miladî takvime göre 7 Kasım 1917. Dutov bölümünde jülyen tarihlendirme kullanılmıştır.

³⁹ B. M. Voynov, *Orenburgskoye Kazaçe Voysko v Godı Revolyutsii i Grajdanskoy Voynı (Oktyabr 1917-1919 gg.)*, İstoriçeskiye Oçerki:cb. Nauç. Tr., Çelyabinsk, 1994, s.74.

⁴⁰ Dutov'un yayınladığı kısa metin şu şekildedir: "*Bolşevikler Petrograd'da ortaya çıktılar ve iktidarı ele geçirmeye çalışıyorlar. Aynı gösteriler başka şehirlerde de sürdürülmektedir. Askeri hükümet Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen bu hareketin suç olduğunu ve tamamen kabul edilemez olduğunu düşünmektedir. Anavatan upruna olağaniüstü koşulları kabul ediyor ve Geçici Hükümetin gücünü restore etmek için telgraf iletişimine kadar geçici olarak düzeni sağlayacaktır. 26 Ekim saat 20:00 itibariyle ordu yürütme yetkisini üstlenmiştir.*". Bknz:Orenburgskiy Kazaçiy Vestnik, No:63, 27 Oktyabrya 1917, s.1.

ataman Dutov'un giriştiği isyan hareketi ve Orenburg Tıkacı'nın yaratılmasının ne denli önemli olduğunu anında geliştirilen Bolşevik retoriği üzerinden gözlemlemek mümkündür. Bolşevikler Dutov'u "*Devrimin mezar kazıcısı*" olarak nitelemiş ve Orenburg Tıkacı ile Trans-Sibirya demiryolu hattını keserek "*genç sovyet cumhuriyetini açlığın kemikli eliyle boğmayı*" planladığını ileri sürmüştür.⁴¹

Bolşevikler'in Orenburg'da hakimiyeti bu denli hızlı kaybetmelerinde bölgenin etnik yapısı ve Dutov komutasındaki birliklerin Kızıl Muhafızlar'a göre daha muharip özellikler taşımasının yanında Bolşevikler tarafından gösterilen acemiliklerin de payı büyük olmuştur. Örneğin Dutov'un Orenburg'ta hakimiyeti sağladıktan sonra Çelyabinsk'i aynı süratle ele geçirmesi bu bölgedeki Kızıl Muhafızlar'ın devrim gerçekleştikten hemen sonra şehirlerde çok az sayıda kişi bırakarak Petrograd'a 'yardım' amacıyla bölgelerini terk etmeleri nedeniyle gerçekleşmiştir. Bolşevikler'in bu manevralarını takip eden Dutov 400 kişilik, çok da eğitilmiş olmayan, küçük müfrezelerle Orenburg dışında Çelyabinsk'i de ele geçirerek Samara-Ufa-Çelyabinsk hattındaki büyük yerleşim yerlerini tehdit eder hale gelebilmiştir.⁴²

Dutov'un ne denli büyük bir bölgeyi kontrolü altına aldığını gerçekleştirdiği idari planlama üzerinden takip edebilmek mümkün gözükmemektedir. Ekim ayı sonuna gelindiğinde Dutov, hakimiyetindeki bölgeyi askeri-idari olarak Orenburg, Verkneural'sky, Troitsky ve Çelyabinsk olarak dört ana birime bölmüş, terhisi geciken ya da huzursuzluk çıkaran birlikler, toplam 20,000 kadar, askerin terhisi gerçekleştirilerek silah-mühimmat takviyesi sağlamış ve yaşlılar da dahil olmak üzere bölgedeki tüm Kossaklar'ı seferberliğe davet ederek faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴³

Dutov büyük bir hızla ele geçirdiği bölgeleri yine aynı hızla kaybetmiştir. İsyan şokunu üzerinden atan Bolşevikler Kasım ayı sonunda Albay Yesya komutasındaki konsolide bir müfreze ve topçu bataryasını Samara ve Yekatarinburg'dan Çelyabinsk üzerine doğru hareket ettirmiştir. Yaklaşık 2,500 kişiden oluşan birlik 23 Aralık'ta başlattığı taaruzla önce Çelyabinsk'i Dutov'dan geri almış daha sonrasında Poletaevo-Troitsk tren hattı boyunca ilerleyerek Troitsk merkezini ele geçirmiş ve 200 kişiden oluşan şok müfrezeleriyle çok fazla direniş görmeden Orenburg'a doğru ilerlemeye

⁴¹ M. D. Solovev, "Permskiye Raboçiye v Boyah za Rodnoy Ural", *V Boyah i Pohodah: Vospominaniya Učastnikov Grajdanskoy Voyni na Urale*, Sverdlovsk, 1959, s.179.

⁴² N. K. Lisovsky, *Oktjabr na Yujnom Urale*, Çelyabinsk, 1957 (İlk Basım 1927/Zlatoust), s.94.

⁴³ Lisovsky, *age*, s.96-97. Ayrıca bknz: RGVA, F.40307, op.1,d.35, I.25; F.39477, op.1, d.1, I.8.

devam etmiştir.⁴⁴ Dutov⁴⁵ birliklerle yoğun çatışmalar yaşamadan Bolşevikler'in bu denli bir ilerleme sağlamasının farklı nedenleri olabilir. Bunlardan en önemlisi aslında Dutov'un devrimin şokuyla bulundukları alanları terk ederek merkeze yardıma acele ile giden Kızıl Muhafızlar'ın yarattığı boşluktan çok az sayıda birlikle faydalanmış olmasıyla aynıdır. Bolşevikler toparlanıp ilerlemeye başladığında aynı durum Dutov için geçerli olmuş ve bu nedenle Dutov kendi birliklerine yoğun çatışmalara girmeden asıl savunmayı Orenburg'ta, daha doğrusu tren hattının muhafazası için, gerçekleştirmek üzere geri çekilmeyi emretmiş⁴⁶, dolayısıyla Bolşevikler'in hızlı ilerleyişini sağlamıştır.

Bolşevikler adına Orenburg'u ele geçirmek adına mücadele eden Pyotr Alekseyeviç Kobozev, başarısız olan ilk girişimi sonrasında 7 Ocak 1918'de ikinci bir taaruza daha geçip öncelikle Syrt İstasyonu'nu ele geçirip Dutov ve birliklerini Orenburg'a hapis etmiştir.⁴⁷ Eş zamanlı olarak Taşkent Sovyeti'nin de güney istikametinden Orenburg'a ilerlemeye çalışmasıyla iyice sıkışan Dutov, 19 Ocak tarihinde Bolşevikler'in Orenburg'a girişini engelleyememiş ve Lenin'in duyurusuyla 22 Ocak'ta da şehirde kontrol tamamen Bolşevikler'e geçmiştir.⁴⁸ Yenilgiye uğrayan Dutov önce Çelyabinsk'e bağlı Orenburg'un Kuzeydoğu'sunda bulunan Verhneuralsk'a giderek burada kalan birlikler ve yenilerini oluşturarak savaşıma devam etme girişiminde bulunsa da Mart ayında burayı boşaltmak zorunda kalmış ve daha sonra Turgay steplerine çekilmek zorunda kalmıştır.⁴⁹

Bolşevikler'in Orenburg'u ele geçirmesi ardından ciddi cezalandırmalar ve tutuklamaların yanısıra 'kamulaştırılamayan' varlıklara da el koymaya sert bir biçimde girişmiştir. Bu durum Çek Lejyonu'nun ayaklanmasına kadar geçen süreçte bölgedeki Kossaklar'ın küçük birliklerle de olsa Bolşevikler üzerine taaruzlarda bulunmasına ve Dutov'u adeta bolşevizm karşıtlığının sembolü haline dönüştürmüştür. Bu bakımdan her ne kadar Orenburg ele geçirilerek hem Sibiryâ bölgesine hem de Taşkent Sovyeti'ne Türkistan'daki emelleri için yardım yollamış-almış olsalar da lojistik ağı üzerinde tam olarak bir hakimiyet sağlayamamışlardır.

Dutov'un Bolşevik Devrimi'ne karşı verdiği bu ani isyan tepkisi ve Orenburg Tıkacı'nın ortaya çıkışı bölgenin kaderiyle ilgili önemli gelişmeler

⁴⁴ Solovev, *agm*, s.183.

⁴⁵ *Bolşevikler'in Dutov emri altına giren birliklere verdiği isim.*

⁴⁶ RGVA, F.39868, op.1, d.8, I.207.

⁴⁷ Andrey Vladislavoviç Ganin, *Ataman A. İ. Dutov*, Tsentrpoligraf, Moskova, 2006, s. 113

⁴⁸ <<Orenburg Sovyet makamları tarafından ele geçirildi ve Kossakların lideri Dutov yenildi ve kaçtı.//Lenin>>, bkzn:Ganin, *age*, s.114.

⁴⁹ GARF, F. 952, op.3, d.28, I.10.

doğurmuş ve Bolşevik karşıtı hareketler adına önemli veriler ortaya çıkarmıştır. Dutov'un başlattığı isyan hareketi askerî olmakla birlikte önemli bir idarî faaliyet de göstermiştir. Orenburg'un ele geçirilmesi Rus Avrupası'na sıkışan Bolşevikler'in imparatorluk zamanından beri sömürülen Türkistan, Ural ve Sibiry'a olmadan üretim ve gıda tedarik zinciri gibi enstrümanlardan yoksun kalmasına neden olmuş, açlık ve kıtlıkla birlikte tetiklenen isyanlar Bolşevikler'in iktidarını sarsarken Petrograd başta olmak üzere büyük şehir nüfuslarında yaşanan göçlerle birlikte ciddi azalmalara, iş gücü kaybına neden olmuştur. Bunun yanında Dutov'un ortaya koymuş olduğu faaliyet az sayıda ve kötü teçhizata rağmen inanmış bir grup askerî birliğin Bolşevikler'e karşı kısa sürede başarılı olabileceğini göstermiştir. Bu durum devrime müdahale etme girişimleri arayan İtilaf Devletleri'nin iştahını oldukça kabarmasına neden olurken özellikle İngiltere'nin eski Rus İmparatorluğu sahasındaki önemli koy, körfez ve limanları işgal etme girişimini de cesaretlendirmiştir.

Orenburg ve çevresinde hakimiyetini pekiştirmeye ve genişletmeye çalışan Dutov bunu yalnızca Kossaklar ile gerçekleştiremeyeceğinin farkına varmıştır. Bu bakımdan Orenburg Kossak Hükümeti'nin yanında Dutov'un Alihan Bökeyhan ve Mustafa Çokay önderliğinde Alaş Partili aydınlar ve Başkurdistan adına Zeki Velidi Togan ile de yakın temaslar kurarak anti-sovyet ittifak arayışına girdiğini görmekteyiz. Bu bakımdan Orenburg Tıkacı'nın en önemli sonuçlarından biri Rus siyaseti içerisinde kültürel özerklik ve otonomi mücadelesi veren Türk aydınlarının izole bir ortamda 'milli ordu' kurmak gibi düşünceleri ortaya atabildiği ve hatta daha önce ifade edildiği gibi kendi bölgelerinde kısa sürse de 'Otonomiler Devri'ni yaşamalarını sağlamıştır.⁵⁰ Ancak hadiseye diğer taraftan baktığımızda İç Savaş'tan Bolşevikler'in galip olarak çıkması savaş döneminde Alaş Partili aydınların faaliyetleri nedeniyle Bolşevikler tarafından güvenilmez ilan edilmelerine neden olmuş ve Büyük Terör süreci de dahil olmak üzere aralıksız bir takip ve baskıya maruz kalmalarına yol açmıştır.⁵¹

Türkistan özelinde ise Orenburg Tıkacı'nın etkileri çok daha çarpıcı olmuştur. Türk aydınlarının izole bir biçimde faaliyetlerini sürdürmesi ve otonomi girişimleri yine burada da kendisini gösterse de, Bolşevik merkez

⁵⁰ Alaş Partili aydınlar, Zeki Velidi Togan ve Dutov üçgenindeki ittifaklar ve otonomi adına gerçekleştirilen temaslar için detaylı bir çalışma: Osman Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi", *Belleten*, Cilt.80, S.289, 2016, s.939- 976. Ayrıca bkz:E. H. Carr, "Some Notes on Soviet Bashkiria", *Soviet Studies*, Vol.8, No.3, 1957, s.217-235.

⁵¹ Orenburg ele geçirildiğinde Dutov ile birlikte Alaş Partili aydınlar Bolşevikler'den uzak bölgelere kaçabilmiş ve İç Savaş sürecinde Bolşevikler'e karşı mücadelelerine devam edebilmiştir. Ancak Zeki Velidi Togan Başkurd hükümeti üyeleriyle birlikte 3 Şubat'ta tutuklanmıştır. Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, Ankara, 1999, s.160.

yönetimi ile Taşkent Sovyeti'nin irtibatının kopması Taşkent Sovyeti'nin umarsızca ve çok daha sert biçimde '*devrimi*' Türkistan'da uygulamaya çalışmasına neden olmuştur. Ayrıca Bolşevik merkezinin yaşadığı gıda tedariki gibi sorunların Taşkent Sovyeti adına da baş göstermesi, Türkistan'da İç Savaş'tan bağımsız bir gıda tedarik ve hakimiyet savaşına yol açmıştır. Dolayısıyla Taşkent Sovyeti'nin İç Savaş boyunca temel hedefi Türkistan'ın 'üretici' sınıflarına ve bu sınıflarla ittifak halinde olduklarını iddia ettikleri Türk aydınlarına karşı etnik çatışmaları körükleyici bir mücadele yürüterek merkez ile yeniden birleşebilme amacı gütmüştür. Dutov'un elinden Orenburg'un alınması ve Mayıs 1918'e kadar süren Bolşevik ilerleyişi⁵² bir miktar bu amaca yaklaşılmasını sağlasa da, Çek Lejyonu'nun Çelyabinsk yakınlarında isyan etmesi ve İtilaf Devletleri'nin Bolşevikler'e müdahalesi iç savaşı resmi olarak başlatmıştır.

Mayıs 1918'e kadar doğu bölgelerinde hakimiyet alanını genişleten Bolşevikler, Orenburg ve çevresini kontrol altına almış olsa da, 1918 yazı gerçekleşecek bazı gelişmeler devrimden beri Bolşevikler aleyhine sert gelişmeleri doğurmuştur. Önce Brest-Litovsk Anlaşması'nı hiçe sayan Almanya Mart ayı itibarıyla Ukrayna üzerinden hızlı bir taaruz başlatmış, daha sonra Almanya'nın taaruzuyla Ukrayna'da bulunan Çekoslovak Lejyonu bölgeden çıkarılmak zorunda kalmış ve Çelyabinsk yakınlarında isyana kalkmış ve sonrasında da İtilaf Devletleri belli bölgelere çıkarma gerçekleştirecek Bolşevik Devrimi'ne müdahale etme girişiminde bulunmuştur. Bu gelişmeler Bolşevikler'in tüm kazanımlarını silip süpürürken küçük birliklerin farklı bölgelerde gerçekleştirdiği çatışmalar ve Bolşevik karşıtı eylemleri birleştirerek doğrudan bir iç savaşa gidilmesine neden olan gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak tüm gelişmeler bir tarafa Orenburg Tıkacı'nı yeniden canlandıracak gelişme belki de tarihte benzeri zor görülen Çekoslovak Lejyonu⁵³'nun Bolşevikler'e karşı isyan başlatması olmuştur.

⁵² Bknz: Haritalar-2.

⁵³ 1914 yılına gelindiğinde Rusya'da Kiev, St.Petersburg, Moskova, Varşova, Odessa, Lodz, Harkov ve Rostov'a dağılmış yaklaşık 100,000 Çek ve Slovak yaşamaktaydı. I.Dünya Savaşı'nın başlaması Rusya adına Panslavist idealarla bağımsız bir Çek devletinin kurulması fikrini ateşlemiş ilk olarak II.Nikolay'a gelen Çek entellektüellerinin planı üzerine Çek topraklarını Habsburg hükümetinden kurtarmak adına bir Çek askerî birliğinin kurulması konusunda anlaşmış ve bu amaca hizmet etmesi için ilk taburlar kurulmuştur. Daha sonra Rus destekli taburların yanısıra Çek bağımsızlığı için Fransa ve İngiltere'nin destekleri ve Tomáš Masaryk (1850-1937) başkanlığında bir Çekoslovak Ulusak Konseyi'nin kurulması Şubat 1916'da Paris'te kurulabilmiştir. Çek Lejyonu'nun I.Dünya Savaşı'nda ilk kullanıldığı yer Galiçya cephesi olmakla birlikte lejyon daha sonra buradan çekilerek 1915 yılında 3.Ordu'da görev yapmak üzere Güneybatı cephesine gönderilmiştir. Ancak Rus Ordusu içerisinde görev

Çekoslovak Lejyonu Şubat Devrimi'nin ardından imparatorluk dönemi yönlendirilmelerinden de kurtulmuştur. Bu bakımdan Geçici Hükümet'in lejyona karşı tavrı daha ılımlı olurken, Geçici Hükümet'e karşı lejyonun sözcüsü olarak Rusya'ya gelen Çekoslovak Cumhuriyeti'nin müstakbel başkanı *Prof. Tomáš Masaryk* önemli bir köprü görevi görmüştür.⁵⁴ Rus Ordusu'nun devrim sonrasında hızla dağılması lejyonun geleceğini belirsizliğe sokmuş ve Masaryk ise buna çözüm olarak kolorduların Avrupa'ya hareketle Fransa ile birleşmesi konusunu gündeme getirmiştir.⁵⁵ Ancak Ekim Devrimi sonrasında oluşan belirsizlik ortamı ve Ukrayna Radası'nın Bolşevik karşıtı bir tavır alarak bağımsızlık mücadelesine girişmesi burada konuşlu lejyonun durumunu oldukça garip bir hale sokmuştur.⁵⁶ Bu bakımdan kendi davalarına oldukça bağlı olan Çek Lejyonu Rusya içerisindeki tüm ihtilaflar ve iç çatışmalar konusunda tarafsızlığını ilan ederek bu belirsizliklerden uzak durmak adına önemli bir adım atmıştır.

Bolşevikler'in Brest-Litovsk Anlaşması ile Almanya ile barış sağlaması ve ardından Ukrayna üzerine bir taaruz başlatması cephe hattına oldukça yakın bulunan lejyon için büyük tehdit oluşturmıştır. Dolayısıyla Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincare ile Bolşevikler arasında yapılan görüşmeler sırasında Çekoslovak Lejyonu'nun Fransız Ordusu'nun bir parçası sayılması ve tüm modernize masraflarının yine Fransızlar tarafından karşılanması fikri kabul görmüştür.⁵⁷ Bunun yanında lejyonun Ukrayna'dan uzaklaştırılarak Trans-Sibirya Demiryolu ile Vladivostok'a oradan gemilerle

---

yapan birliklerin henüz sayısı 1,000'i geçmemektedir. Ocak 1916'da Rusya Çek ve Slovak askerlerinin diğer askerle eşit özlük haklarına sahip olmalarını sağlayan bir kararname de yayınlamıştır. Akabinde geçen süreçte oluşturulmaya çalışılan tüfek alaylarıyla büyütülen Çek Birlikleri 1917'de lejyon seviyesine çıkartılmış ve içerisindeki 56,000'den fazla asker, az sayıda sivil ve Çekoslovak ile birlikte sayıları yaklaşık 65,000'i ulaşmıştır. Çekoslovak Lejyonu ile ilgili kaynaklar için bkz: *Češko-Slovatský (Čehoslovatský) Korpus 1914-1920 Dokumentů i Materialů*, Cilt 1, Novalis, Moskova, 2013; *Češko-Slovatský (Čehoslovatský) Korpus 1918-1920 Dokumentů i Materialů*, Cilt 2, Kuçkovo Pole, Moskova, 2018. Ayrıca bkz: David Bullock, *The Czech Legion 1914-20*, Osprey, 2009; George F. Kennan, *Soviet-American Relations, 1917-1920; The Decision to Intervene*, Princeton UP, Princeton, 1958.

⁵⁴ Matthew Vink, "The Competition For Self-Determination in Czechoslovakia, 1918-1919", *New Zealand Slavonic Journal*, Vol.46, 2012, s.41-69.

⁵⁵ George F. Kennan, "The Czechoslovak Legion", *The Russian Review*, Vol.16, No.4, 1957, s.5

⁵⁶ Ekim Devrimi ile birlikte Ukrayna'daki gelişmeler için bkz: Serhy Yekelchuk, "The Ukrainian Meaning of 1918 and 1919", *Harvard Ukrainian Studies*, Vol.36, No.1/2, 2019, s.73-86.

⁵⁷ J.F.N. Bradley, "The Allies and the Czech Revolt Against the Bolsheviks in 1918", *The Slavonic and East European Review*, Vol.43, No.101, 1965, s.275-292.

Amerika'ya ve oradan da Avrupa'ya getirilmesi fikri de bu görüşmelerle ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Fransa-Masaryk ve Bolşevikler arasındaki görüşmeler sonucunda Vladivostok yönüne doğru harekete başlayan lejyon Mart 1918'e kadar sorunsuz bir şekilde yoluna devam ederken Mart ayında Trotsky'nin Savaş Komiseri olarak atanması lejyonun hareketinin bilinçli olarak yavaşlatılmasıyla sonuçlanmıştır. Stalin başta olmak üzere Trotsky'nin de Savaş Komiseri olarak göreve getirilmesi, Japonya'nın Vladivostok'a şok bir çıkartma gerçekleştirmesi⁵⁹, Çekoslovak Lejyonu'nun Doğu'da Japonya ile birleşebileceği tedirginliğini, Sibiry'a da Grigori Mihayloviç (Ataman) Semyonov'a katılma ihtimallerini veya Beyaz Ordu'ya katılabilecekleri ya da daha kötüsü topyekun bir dış müdahaleye dahil olabilecekleri düşüncesinin sesli olarak dile getirilmesine yol açmıştır.⁶⁰ Dolayısıyla bu tehditi görmezden gelemeyen Bolşevikler devrimin imajını zedelemekten, 'esir bir halk bulundurmanın utancı' gibi, bir çözüm yolu arayışına girmiştir. Çözüm bulunana kadar lejyonun ilerleyişini durduran Trotsky ve Stalin 26 Mart'ta aldıkları bir dizi kararla lejyonun ilerleyişine izin verdikleri bir kararnameyi Çekoslovak Ulusal Konseyi'ne göndermiş, ancak bu izin detaylı olarak üç ana şarta bağlanmıştır. Karara göre lejyonun tahliyesi hemen ve tek seferde gerçekleştirilecek, kolurduda yüksek pozisyonları işgal eden (karşı devrimci) Rus subaylar görevden derhal alınacak ve lejyon üyeleri yalnızca küçük bir miktar silah bulundurarak asker olarak değil özgür siviller olarak ülkeyi terk edecektir.⁶¹ Ancak belirsizlik ve güvensizlik iki taraf için de kendisini göstermiş ve bu nedenle Çekoslovak Lejyonu bahsi geçen silahları teslim etmek yerine saklama yoluna gitmiştir.

Çelyabinsk tren istasyonuna varılncaya kadar Bolşevikler lejyonun ilerleyişini bir durdurup bir iptal ederek lejyona üye birliklerin sabrıyla oynasa da isyanın başlaması çok daha ilginç bir şekilde gerçekleşmiştir. Lejyonu taşıyan tren Çelyabinsk'e vardığında orada Avusturya-Macaristan Ordusu'na

⁵⁸ Ekim Devrimi'nden Mart 1918'e geçen süreçte Bolşevikler ile Çekler arasında iyi ilişkilerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Lejyonun Ukrayna'dan çıkarılması ve demiryolu hattıyla Sibiry'a taşınması ve oradan gemilerle Amerika kıtasına taşınması konusunda herhangi bir zorluk ya da engelle karşılaşmamışlardır. Lejyonun izleyeceği yol için bkz: Ek-3. Lejyonu Amerika'ya taşıyacağı düşünülen gemiler için bkz: Ek-4.

⁵⁹ Japon çıkarmasının iç politikada dahi yaşattığı şok etkisinin yansımaları için bkz: Paul E. Dunscomb, "A Great Disobedience Against People: Popular Press Criticism of Japan's Siberian Intervention, 1918-1922", *The Journal of Japanese Studies*, Vol.32, No.1, 2006, s.53-81.

⁶⁰ Leon Trotsky, *The Military Writings*, Cilt.1, Pathfinder, 1986, s. 282

⁶¹ Kennan, *agm*, s.8; James Bunyan, *Intervention, Civil War and Communism In Russia April-December 1918*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1936, s.81-82.

ait savaş esirleriyle karşılaşmış⁶² ve 14 Mayıs 1918'de I. Malik isimli bir esir askerin Çek askeri F. Dukançe'yi ağır yaralamasının ardından arkadaşları esir askeri linç etmiştir. Bunun üzerine linç girişimine katılan Çekoslovak askerlerin Bolşevikler tarafından tutuklanması ve hemen ardından tutuklamayı gerçekleştiren Bolşevikler'in etkisiz hale getirilmesi hadisesi, Trotsky tarafından bir 'isyan' olarak lanse edilince öfkelenen Çekoslovak Lejyonu bölgedeki Bolşevik yerel Kızıl Muhafızları tutuklamış, silahlarına el koymuş, cephaneliklerini ele geçirerek Vladivostok'a kendi başlarına gitme kararı vermiş ve 25 Mayıs'ta topyekun isyana başlamıştır.⁶³

Çekoslovak Lejyonu'nun isyanı o kadar hızlı gelişmiştir ki, Trans-Sibirya tren hattı üzerinde dağınık gruplar halinde bulunmalarından dolayı birçok tren istasyonu hızlıca ele geçirilmiş 27 Mayıs 1918'de Çelyabinsk, Penza, Uçuşevo, Syzran ve Tomsk ele geçirilmiş ve Bolşeviklere karşı bölgede daha düzenli bir ordu olmamasından da kaynaklı, ciddi bir üstünlük sağlayarak karşı devrimci hareketleri yeniden palazlanmasını sağlamışlardır.⁶⁴ Bu bakımdan durum Bolşevikler'in öngördüğü gibi olmasa da Çekoslovak Lejyonu Beyaz Ordu'ya değil, lejyonun başarılı isyanından sonra Beyaz Ordu lejyona katılmak zorunda kalmıştır. Haziran ayı boyunca Bolşevikler ile Çekoslovak Lejyonu⁶⁵ arasında anlaşmaya varmak adına görüşmeler sürdürülse de bir sonuca varılamamış, bir ay sonra George Lloyd⁶⁶, J. Clemenceau ve Wilson'ın lejyona destek vermek için birleşmeleri ve Bolşevik

⁶² Yıkılan imparatorluk sahasında I.Dünya Savaşı'ndan kalma farklı milletlerden yaklaşık 450,000 savaş esiri olduğu tahmin edilmektedir. Bu hadiseden sonra savaş esirleri İç Savaş'ta hem Kızıl Ordu hem de Beyaz Ordu tarafından sıkça faydalanılmaya çalışılan insan kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶³ *Çeşsko-Slovatskiy (Çehoslovatskiy) Korpus 1918-1920 Dokumenti i Materiali*, Cilt 2, s.11

⁶⁴ *Age*, s.12-13.

⁶⁵ 1920 yılına kadar aralıksız süren çatışmalar sonucunda Vladivostok'a doğru ilerlemeye çalışan Çekoslovak Lejyonu'nu bekleyen zorluklar sonuçlanmamıştır. Doğuya doğru hareketlerine engel olan Bolşevikler'e karşı mücadele eden lejyon bu sefer de Rus İç Savaşı'nın belirleyicisi olduklarından Beyaz Ordu ve İtilaf Devletleri'nin çıkardığı zorluklarla engellenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle daha önce Çarlık altınlarını taşıyan bir vagona (566027 Nolu vagon) baskınla altınları ele geçirmeleri ve Ataman Kolçak'ın Bolşevikler'e teslimi gibi konularda Bolşevikler ile anlaşarak Vladivostok'a varabilmiş ve geride çok az kişiyi bırakarak Rusya'dan ayrılabilmişlerdir. Bu bakımdan Çekoslovak Lejyonu'nun kendi hikayesi Rus İç Savaşı'nın en belirleyici unsurlarından biri haline gelmiş, Avrupa'ya tekrar ulaştıklarında ise Çekoslovakya'nın kuruluşunun ve ordusunun temelini oluşturmuşlardır. Altın çalınması ile ilgili belge için bkz: RGAE, F.2324, op.16, d.47, I.99-99ob. Bolşevikler ile Kolçak'ın teslimi üzerine yapılan görüşmeler için bkz: RGVA, F.1346, op.2, d.609, I.44-46.

⁶⁶ George Lloyd'un Çekoslovak Lejyonu'na desteğini ve tebriğini ilettiği telgraf için bkz: RGVA, F.1198, op.1, d.47, I.1, bkz: Ek-5.

Devrimi'ne müdahale ederek İç Savaş'ın bir tarafı olma kararı almalarıyla mücadelenin seyri tamamen Bolşevikler aleyhine dönmüştür.⁶⁷

Çekoslovak Lejyonu'nun isyanı Kızıl Muhafızlar'ın Turgay'da Ataman Dutov'a karşı yürütülen kampanyayı da yarı da kesmiştir çünkü bölgede iki taraflı bir çatışma yürütebilecek birlik sayısı bulundurulamamıştır.⁶⁸ Bunun yanında Çekoslovak Lejyonu, Yekaterinburg Konsey Başkanı'nın Trotsky'ye aktardığına göre doğrudan Ataman Dutov, Menşevik ve Sibirya'ya bulunan SR'lar ile doğrudan irtibat ve işbirliği içerisine girerek gerileme içerisinde olan Kossak birliklerini de toparlama işine girişmiştir.⁶⁹ Bu minvalde Bolşevik karşıtı isyanı organize etmek adına 1.Çekoslovak Kolordu Komutanı Binbaşı V.N. Şokorov Bolşevik birliklere karşı bir operasyonel emir dizisi hazırlamış ve dağıtımına yollamıştır. Saratov yakınlarında 20,000 kişilik bir Kızıl Ordu birliği bilgisini alan binbaşı yoğunluğu Ural bölgesine vermiş ve bu çerçevede Yukarı-Ural Kolordusu komutanın bölgede olmayışı bu bölgeye Ataman Dutov'un yeniden görevlendirilmesiyle sonuçlanmıştır.⁷⁰

Çekoslovak Lejyonu faaliyetleriyle yalnızca ülkedeki tek düzenli birlik olmaktan ziyade muharip kimliklerinin vermiş olduğu sevk ve idareyi de oldukça iyi kullandıklarını böylece göstermiştir. Bu durum Dutov'a yeniden Orenburg'u ele geçirme fırsatı vermiş ve 7 Temmuz 1918'de Bolşevik karşıtı eylemlerin sembolü haline geldiği Orenburg'a girebilmiştir. Orenburg ve çevresindeki büyük yerleşim yerlerini ele geçiren Dutov, Orenburg Tıkacı'nı yeniden hayata geçirirken bu sefer yalnızca Kuzey bölgelerine değil Taşkent istikametine de taaruz şansı yakalamış, ilk isyanda teşkilatlandıramadığı Kossaklar ile birlikte Ekim 1918'e gelindiğinde Çekoslovak Lejyonu'nun 'Özel Bölge' ilan ettiği Orenburg'ta yaklaşık 60-70,000 kadar askeri yöneten bir tümgenerale dönüşmüştür.⁷¹ Her ne kadar Dutov Orenburg'a altı ay kadar sonra dönebilmiş olsa da Orenburg Tıkacı yalnızca birkaç aylığına kaldırılabilmiş ve bu sürede Türkistan'dan Rus Avrupası'na istenilen lojistik sağlanamamıştır.

Bolşevik karşıtı eylemlerin tek lideri olabilecek nitelikte olmasa da Dutov'un faaliyetleri Ekim Devrimi'nin başından beri onu simgeleştirmeye yetmiştir. Bununla birlikte yine stratejik olarak elinde bulundurduğu bölgenin

⁶⁷ Kısa sürede Bolşevikler hakimiyet bölgelerini kaybetmiş ve 1918 yazının ortasında Doğu'da ve Güney'de Beyaz Ordu, Batı'da ve Kuzey'de İtilaf müdahalesiyle tamamen abluka altında Rus Avrupası'nın küçük bir kısmına sıkışıp kalmıştır. Bknz: *Harita-3*.

⁶⁸ RGVA, F.25892, op.1, d.10, I.7-7ob.

⁶⁹ RGVA, F.1, op.2, d.29, I.94.

⁷⁰ *Çeşsko-Slovatskiy (Çehoslovatskiy) Korpus 1918-1920 Dokumentı i Materialı*, Cilt. 2, s.312-313.

⁷¹ RGVA, F.6, op.4, d.358, I.1-4.

önemi nedeniyle de Dutov, çoğu zaman tepkilerin ve hatta komploların da merkezi haline gelebilmiştir. Örneğin Kolçak Beyaz Ordu'da iktidara gelişi sonrasında Orenburg'un yönetimini ele geçirmek için Dutov'a bir suikast girişimi bile gerçekleştirilmiştir.⁷² Bunun nedeni aslında monarşi yanlısı olan Kolçak ve Beyaz Ordu'nun içerisinde Togan, Çokay ve hatta Bolşevikler'den yana olmasına rağmen Rıskulov gibi Dutov ile işbirliği yapabilen Orenburg organizasyonunun otonomi ve bağımsızlık taleplerinin merkezi olabilme ihtimalidir. Bu bakımdan Türk aydınlarının bağımsızlık mücadelesine Dutov'un da destek verdiğini söylemek pek mümkün değildir. Ancak mevcut şartlarda gelişen ittifak bir süre sonra Togan başta olmak üzere Çokay'ın desteğiyle ileride kurulacak bir Kazak-Kırgız-Başkurt devletinin mümkün olabilmesi için Dutov'a karşı da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan Dutov'un yarattığı Orenburg Tıkacı Türkistan adına bölgeyi merkezden koruyan bir kalkan görevi görse de bir süre sonra bağımsızlık ve milli ordu kurma ideallerinin önündeki en önemli engellerden biri haline de gelmiştir. Dolayısıyla Türk aydınlarının bir kısmının monarşi yanlısı Beyazlar ya da Orenburg merkezli bir dikta yönetimi düşleyen Dutov yerine fizikî olarak sıkışan Bolşevikler'in ılımlı söylemlerine meyletmeleri oldukça anlaşılır bir hale gelmiştir.

Orenburg Tıkacı'nın açıldığı bir-iki aylık kısa süre göz ardı edildiğinde Rus Avrupası ve Türkistan'ın lojistik bağı Dutov'un, o sırada Orenburg Bağımsız Ordusu adında, 1919-1920 kışında şehirden çekilerek '*Açlık Yürüyüşü*'⁷³nü başlatmaları ve Kazakistan-Çin sınırından Doğu Türkistan'a varışlarına kadar geçen bir buçuk yıllık süreçte devam etmiştir.⁷⁴ Doğu Türkistan'da tekrar Bolşevikler'e karşı faaliyetler yürütmeye çalışan Dutov'un Basmacılar ile de irtibat kurmaya çalıştığı ve Bolşevikler'e karşı olan her yapı ile bağlantı kurma çabası Doğu Türkistan'da Mahmud Hadjamirov adlı bir Bolşevik ajanı tarafından suikaste kurban gidene kadar devam etmiştir. Bu bakımdan isyanından ölümüne dek geçen süreçte Dutov'un isyanı ve Orenburg Tıkacı hem Türk aydınlanmasının ve Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde çok önemli bir yer edinmiş ve aynı zamanda Bolşevikler'in Türkistan üzerindeki politikalarında belirleyici ve göz

⁷²Ganin, *age*, s.215.

⁷³ Golodniy Pohod: Kızıl Ordu'nun Omsk şehrini ele geçirmesiyle Dutov ve Andrey Bakic'in beraberindeki askerleriyle Doğu Türkistan'a doğru ulaşmaya çalıştıkları geri çekilişe verilen ad.

⁷⁴ Dutov'un bölgede faaliyetleri ve Doğu Türkistan'ın Rus İç Savaşı'ndaki rolü için önemli bir çalışma için bkz: Michael Share, "The Russian Civil War in Chinese Turkestan (Xinjiang), 1918-1921: A Little Known and Explored Front", *Europe-Asia Studies*, Vol.62, No.3, 2010, s.389-420.

önünde tutulmak zorunda bırakan önemli bir unsur olarak tarihteki yerini almıştır.

3.Orenburg Tıkacı'nın Türkistan ve Taşkent Sovyeti Üzerindeki Etkisi

Orenburg Tıkacı'nın ortaya çıkışı Ekim 1917 Devrimi ile karmaşıklaşan bölge siyasetini daha da içerisinden çıkılmaz bir hale sürüklemiştir. Merkez ile bağlantısı kopan Taşkent Sovyeti, eski sömürgeciler ve askerler de buraya dahil, 1905 Devrimi'nden bu yana etkin olmaya çalışan ancak dünya savaşının etkisiyle faaliyetleri kesintiye uğrayan Ceditçi Türk aydınları ve imparatorluk döneminin sonunda güney bölgelerinde güç kazanan 'mollalar', ya da kadimciler de denilebilir, arasında yoğun bir ittifak-ihtilaf ilişkisi baş gösterirken Türkistan'ın Orenburg Tıkacı ile izole bir hale gelmesi bölgede açlık, kıtlık, üretim ve gıdaya sahip olma gibi değişkenleri de bu karmaşık denklem içerisine eklemiştir. Bu bakımdan İç Savaş'ın en yoğun dönemlerinin yaşandığı bu süreçte Türkistan'ın yaşadığı tecrübe ve İç Savaş sonrasında bu tecrübenin Bolşevikler tarafından geliştirilecek politikalara nasıl etkiler oluşturduğu göz ardı edilen konuların başında gelmiştir.⁷⁵

Ekim Devrimi sonrasında Bolşevik yönetimini Türkistan'da kendi üzerine alan Taşkent yönetimi, Orenburg Tıkacı'nın ortaya çıkardığı gıda arzı sorununu bölgede işçi-köylü ittifakını red ederek ve 'Savaş Komünizmi'ni bahane ederek binlerce kişinin ölümüne yol açan baskı, el koyma ve askerî hakimiyet kurmaya çalışarak üstünlüklerini kabul ettirme yoluna gitmiştir. Bu durumun yol açtığı karışıklık Taşkent'te ikamet eden Ruslar tarafından da tepkiyle karşılanmış ve hatta zaman zaman Taşkent Sovyeti'ne karşı ayaklanmalarına neden olabilmıştır.⁷⁶ Dolayısıyla 1918'in ortasına kadar Orenburg Tıkacı'nın kısa süreli kaldırılışına kadar geçen süreçte Taşkent Sovyeti Türkistan'daki Bolşevik gücünden ziyade adeta Rus gücünün simgesi olmaya devam etmiş, Türk aydınları bu bakımdan Bolşevizmle değil Rus Şovenizmi ile muhattap olmak zorunda kalmıştır.

⁷⁵ Gerçekten de Türk aydınlarının Dutov'un isyanı ve Orenburg Tıkacı gibi süreçlerde oynadığı roller ve hatta İç Savaş'ın genel seyrine etkileri ve savaş sonrasında ortaya çıkan SSCB'nin değişmez bir unsuru olduğu uzun bir süre görmezden gelinmiştir. Türkistan'ın İç Savaş sürecinde geçirdiği aşamaları çalışan araştırmacılar bile Türk aydınlarının, halkın ileri gelenlerinin ve halkın kendisinin oynadığı rolü 'ilkel Asyalı kabile üyeleri' ya da 'devrimci olaylardan ayrı duran yerliler' olarak geçiştirdiği görülebilmektedir. Bknz:Adeeb Khalid, "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan", *Slavic Review*, Vol.55, No.2, 1996, s.270-296; Pierce, agm, s.269; William Henry Chamberlin, *The Russian Revolution 1917-1921*, Cilt.1, PUP, Princeton, 1987, s.341.

⁷⁶ Jeff Sahadeo, *Russian Colonial Society In Tashkent, 1865-1923*, Indiana University Press, Bloomington, 2007, s.201.

Şubat Devrimi ve Geçici Hükümet sürecinde de şovenist tavrını sürdüren Taşkent idaresinin uzlaşmaz tavrı, farklı kollardan temsiliyet mücadelesi sürdüren Ceditçi aydınların ve Kadimci ulemayı Hokand'da bir araya getirebilmiştir.⁷⁷ Ceditçi aydınların oluşturduğu otonomi hedefi güden Münevver Kari'nin başı çektiği İslam Şurası ve Şir Ali Lapin liderliğinde Kadimcilerden oluşan Ulema Cemiyeti birleşmiş ve Hokand merkezli Türkistan Milli Hükümeti bu şekilde doğabilmiştir. Ayrıca Dutov'ın Ekim Devrimi'nden hemen sonra isyan etmesi Taşkent yönetiminin doğrudan Hokand yönetimi üzerine gidememesinin de en önemli nedenlerinden biri olmuştur.⁷⁸ Bu bakımdan Orenburg Tıkacı ortaya çıktığında dağınık halde olan Türkistan'daki güç ve idare birimleri en kuzeyden başlayarak İdil-Ural Cumhuriyeti, Alaş Otonomisi, Türkistan'da ikili idare ile Türkistan Otonomisi ve Hive ile Buhara Emirliği olarak şekillenmiştir.⁷⁹

İdari olarak farklı bölünmüşlük ve iktidar adına yapılan mücadele milli bir orduya sahip olmayan Türk halklarını oldukça dezavantajlı kılsa da Orenburg Tıkacı boyunca bölgenin en büyük düşmanı açlık ve gıda kıtlığı olmaya devam etmiştir. Yıllar süren 'pamuk üretimi' sömürüsü ile gıda üretimi geri plana atılan Türkistan'da imparatorluğun yıkılışı ve İç Savaş'ın üretimi durdurmasıyla başlayan kıtlık büyüyerek devam etmiştir.⁸⁰ Hatta bu süreç Türkistan için 1916 yılında gerçekleşen isyanın izleriyle hayvan sürülerini kaybeden binlerce insanın yiyecek bulabilme ümidiyle Taşkent'e göç etmesiyle genel bir kıtlığa dönüşmüştür. Bu bakımdan gıdaya ulaşımın Türkistan mücadelesinde belirleyici olacağı Castagné'in aktarımıyla F. I. Kolesov'un aç Kazaklar'a bakarak "*Bırakın otonomileri onları doyursun, onlara bir lokma ekmek vermeyeceğim!*" diye bağırmasıyla kendisini göstermiştir.⁸¹ Taşkent yönetiminin bitmek bilmeyen el koyma girişimleri ve onarlı gruplar halinde 'stoklanan yiyecekler'in aranması bir süre sonra kendi halkından yemek saklayan 'baylar' yüzünden halkın aç kaldığı retorikine dönüşerek uygulamaların daha da sertleşmesine neden olmuştur.⁸²

⁷⁷ Seyfi Yıldırım, Mirzahan Egamberdiyev, "Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar", *Belleten*, Cilt.85, Sayı. 302, 2021, s.258 (s.227-277).

⁷⁸ D'encausse, *age*, s.151.

⁷⁹ Bknz: *Harita-4*.

⁸⁰ Türkistan'daki pamuk üretiminin 191-1917 yılları arasındaki değişimi için bknz: Abdulla Rasulov, *Türkistan ve İdil-Ural Halkları Arasındaki İlişkiler*, TTK, Ankara, 2017, s.6 (Tablo-1).

⁸¹ Joseph Castagné, "Le Turkestan deus la révolution russe", *Revue du monde musulman*, 50, 1922, s.55.

⁸² Benzer retorik kendisini dönem dönem tekrarlamıştır. Bknz: *Nasha Gazeta*, 21 Aralık 1917 ve Ocak 1918.

Taşkent Sovyeti'ne bağlı Kızıl Muhafızlar, savaş esirleri ve Ermeni Taşnakçılar'dan oluşan birliklerin Hokand üzerine yürümeleri yine burada çok büyük bir tahıl stoğu olduğu yönünde gelen 'bilgiler' ile gerçekleşmiştir. Her ne kadar Türkistan Milli Hükümeti'ni dağıtmak hedefiyle gerçekleştirildiği söylene ve sonuçta gerçekleştirilen saldırıyla Hokand hükümeti ortadan kalksa da, 14 Şubat 1918'e sivil halk üzere rastgele makinalı tüfek atışlarıyla başlayan Kızıl Muhafızların saldırısı şehirdeki tüm para, sığır, at ve diğer mallara el koyulması ve günler süren taciz-tecavüz vakalarına sahne olan bir yağma hareketi olarak gerçekleştirilmiştir.⁸³ Hokand yağmasının ortaya koyduğu yıkım Bolşevikler adına Taşkent Sovyeti'nin askerî operasyonel kabiliyetinin kabul edilmesine ve daha da saldırganlaşmasını sağlayan önemli etkenlerden biri olmuştur.

Hokand katliamından cesaret alan Taşkent Sovyeti başkanı Fedor Kolesov, Hokand'dan sonra gözünü Emir Muhammed Alim Han'ın yönettiği Buhara'ya dikmiştir. 1918 Şubat sonlarında kısa süreliğine açılan Orenburg Tıkacı'nı fırsat bilerek merkez Bolşevikler'den takviye alan Kolesov⁸⁴, hızlı bir şekilde Buhara'ya saldırıyı planlamış, Cedit Hareketi'nin bir kolu olan Genç Buharalılar⁸⁵ ile ittifak yaparak bölgeyi kuşatma altına almıştır.⁸⁶ Ancak Genç Buharalılar ve Kolesov 14 Mart 1918 tarihinde başlattıkları taaruzda başarısız olunca Buhara'nın Bolşevikler tarafından ele geçirilişi Orenburg Tıkacı'nın ortadan kalktığı 1920 yılına ve Frunze'nin bölgeyi hakimiyetine alışına kadar tamamlanamamıştır.⁸⁷ Buhara'nın ele geçirilememesi ve Kolesov'un başlattığı sefer, Taşkent'in gıda arayışı ve el koymalarına büyük sekte vurmuş ve hatta savaş durumunun yarattığı anlaşmazlıklar Buhara'dan Rus nüfusun Taşkent'e göç etmek zorunda kalmasıyla karşılanması gereken gıda talebini de arttırmıştır.⁸⁸

Hokand sonrasında Buhara üzerine de gidilmesi gıda sorununun yanında 'etnik' çatışma ortamını daha da derinleşmiştir. Taşkent Sovyeti ve

⁸³ Seyfi Yıldırım, Mirzahan Egamberdiyev, *agm*, s.262.

⁸⁴ Martha B. Olcott, "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, Vol.33, No.3, 1981, s.354 (352-369).

⁸⁵ Özbekçe *Yosh Buxoroliklar*, Rusça *Mladobuhartsı*.

⁸⁶ A. Ahat Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Ötüken, İstanbul, 2003, s.58.

⁸⁷ Buhara'nın Taşkent Sovyeti'ne direnebilmesinin içsel nedenleri göz önünde tutulmak kaydıyla direnişte Emir Muhammed Alim Han'ın İngilizler ile irtibat halinde olması ve kentin savunulabilmesi için yardım ve tecrübeli subay yollandığı bilinmektedir. Bknz:L. V. S. Blacker, "Travels in Turkistan 1918-20", *The Geographical Journal*, Vol.58, No.3, 1921, s.178-197; ayrıca bknz: L. P. Morris, "British Secret Missions in Turkestan, 1918-19", *Journal of Contemporary History*, Vol.12, No.2, 1977, s.363-379.

⁸⁸ Sahadeo, *age*, s.205-206.

Kolesov'un gösterdiği Rus şovenizminin taşkınlıklarının yanında Türkistan halkının özgürlüğü için mücadele eden Ceditçi ya da Kadimci isimlerin sovyetin kullandığı Ermeni-Taşnak birliklerinin Türkistan'da gerçekleştirdiği katliam ve tacizlerle farklı bir boyuta taşınan etnik çatışma ile de uğraşmaları gerekmiştir.⁸⁹ Temelde bakıldığında eski kolonizatör, çarlık görevlileri, sömürgeci ve Taşkent'teki işçi-askerlerden oluşan Taşkent Sovyeti'nin 'sınıf' bazlı yalnızca kendi çıkarlarını koruma ve tüm Türkistan'da yaymaya çalışması diğer grupları Orenburg Tıkacı'nın yarattığı izolasyon sürecinde tamamen dışarda bırakmıştır. Taşkent yönetiminin 'sovyet çatısı' altında giriştiği bu faaliyetler çarlık dönemini aratacak bir yeniden işgal ve sömürge sürecine evrilirken, devrim öncesi bir takım imtiyazlar tanınan grupların da ezilmeye çalışılması Türkistan'ı Bolşevikler adına idare edilemez hale getirmiştir. Bunun yanında sovyetin 1905'ten beri Rus siyaseti içerisinde aktif olarak rol oynayan Ceditçi Türk aydınlarının ve ulemanın 1917 Devrimi ile ortaya çıkan eşitlikçi söylemleri umursamaz tavrı Türkistan'da şiddet olaylarını tırmandıran en önemli etkenlerden biri olmuş ve Türk aydınlarına kendi yollarını çizmek dışında bir seçenek sunmamıştır.

Kolesov'un Türkistan'da gerçekleştirdiği akıl dışı eylemleri yalnızca sovyetin kendi başına aldığı kararlara ve Orenburg Tıkacı'na bağlamak doğru olmaz. Ancak Orenburg Tıkacı'nın yarattığı irtibatsızlık merkezin bölgeye müdahale edebilmesini imkansız kılarken özellikle Lenin'in verdiği kafa karıştırıcı demeçler de bölgedeki kaosa bir fayda sağlamamıştır. Orenburg Tıkacı'nın kaldırılması ve Dutov'un blokajının kaldırılarak Taşkent yönetimine yardım getirilmesi adına taleplerine karşılık bulamayan Kolesov, yönetiminin üstünlüğünü kabul ettirebilmek için doğrudan kanlı şiddet eylemlerinde bulunmuştur. Bunun yanında Ekim Devrimi'nden hemen sonra, Orenburg Tıkacı ile de beraber, Lenin, Stalin ve Bolşevik merkez yönetimi Türkistan'da Taşkent'i mi yoksa Hokand hükümetini mi tanıyacağı konusunda bir karar vermemiştir.⁹⁰ Bunun yanında Lenin'in Türkistan'da öncü güç olarak Rus işçileri değil Müslüman (Türk) yoksulları işaret etmesine rağmen⁹¹ Stalin, Kolesov'un faaliyetlerini her sovyetin iç işlerinde özerk olduğunu vurgulayarak temize çıkarmış, 'Eğer Türkistan halkı iktidarı

⁸⁹ Ermeni-Taşnak birliklerini Rus şovenizmi ve etnik saiklerle Türkistan'da bir manevra aracı olarak kullanan Taşkent Sovyeti ve Kolesov, birliğin Türkistan'da gerçekleştirdiği tüm katliam ve insanlık dışı uygulamalar göz yummuştur. Bu göz yumuş Basmacı İsyanı için gerekli toplumsal birikimin önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Taşnakçıların Türkistan'daki faaliyetleri için ayrıca bkz: Şuhrat Salamov (Barlas), *Turkestan i Yüjny Kavkaz XIX-XX v.v.*, Taşkent, 2015, s.110-152.

⁹⁰ Sahadeo, *age*, s.209.

⁹¹ "Rusya ve Doğu Müslümanlarına Çağrı", *İzvestiya*, No.232, 7 Aralık 1917, s.1-2.

istiyorsa Taşkent Sovyeti'ni zorla almalıdır' diyerek kaosa davetiye çıkarmıştır.⁹²

Stalin'in açıklaması milli orduya sahip olmayan Türk halklarının ve Türk aydınlarının iktidarı eline geçiremeyeceklerinin farkında olduğunu düşündürmektedir. Orenburg Tıkacı'nın en büyük dezavantajlarından biri de Dutov ve Beyazlar'ın milli bir ordu kurma çabası güden aydınlara mücadele etmez tavrı nedeniyle Taşkent Sovyeti'ne karşı savunmasız duruma düşmeleri olmuştur. Dolayısıyla Orenburg Tıkacı'nın Bolşevikler için yarattığı dezavantajı merkezî yönetim Taşkent Sovyeti'nin şiddet eylemlerini sürdürebilecekleri bir siyasî ortam hazırlayarak aşmaya çalıştığı görülebilmektedir. Blokajın kaldırılıp Dutov'un yenilgiye uğratılmasının hemen ardından Lenin'in binlerce hazır müfrezeyi Türkistan'a konuşlandırması bu görüşü destekler nitelik taşımaktadır.⁹³

Merkezî yönetimin Taşkent Sovyeti'nin sahip olduğu birliklerden daha fazla birliği Taşkent'e yollamasının tek nedeni bölgedeki otonomi taleplerini yok etmek ve Türk aydınlarını etkisiz hale getirmek değildir. Merkez Bolşevik yönetiminin Hokand ya da Taşkent arasında bir seçim yapmayarak bölgeyi kaosa terk etmesi Orenburg Tıkacı'nı fırsat olarak gören Taşkent komünistlerinin merkezden bağımsız ve onayına ihtiyaç duymadan hareket edebileceğini yüksek sesle dile getirebilme cesaretini göstermeleriyle sonuçlanmıştır. Taşkent Sovyeti'nin bu umarsızlığı Stalin başta olmak üzere Narkomnats'ı oldukça rahatsız etmiş olacak ki Orenburg Tıkacı'nı başından beri takip eden P. A. Kobozev'i durumu kontrol altına almak adına bölgeye yollamıştır.⁹⁴ İlk blokajın kaldırıldığı kısa aralığa denk gelen sürede (Nisan 1918) Kobozev'in yönettiği delegasyonun incelemeleri Taşkent Sovyeti'ni dengeleyebilmek adına Türkistan halkını Taşkent Sovyeti'ne dahil etmeye zorlayan ve 'Lenin'in Müslüman devrim öncüleri rüyası' olarak sunulan kararları doğrultmuştur.⁹⁵ Merkezî yönetimin Taşkent'i iktidarı paylaşmaya, Ceditçi aydınları ve Türkistan halkını yönetime dahil etmeye zorlaması bu bakımdan 'eşitlik' ve 'devrimci' ilkelerden ileri geldiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Çekoslovak Lejyonu'nun isyanı ve Orenburg Tıkacı'nın yeniden ortaya çıkışı sonrasında Bolşevikler'in bu hamlesi, Türkistan'da Taşkent Sovyeti'ni tehdit edebilecek iktidar ortakları doğması ve irtibatın

⁹² Sahadeo, *age*, s.210.

⁹³ "Soobşeniya Glavkoma Voisk I Voennogo Komissara Turkestanskoy Respubliki o Boebom i Çislennom Sostave Turkestanskih Voisk", TsGASA, F.25859, op.2, d.79, I.191.

⁹⁴ Dutov Blokajı adına Kobozev'in hazırladığı rapor için bkz: "Doneseniye P.A.Kobozeva V.İ.Leninu o Boennom Polojenii v Sredney Azii i Hode Boyevnih Deystviy Protiv Belokazakov Dutova", *Grajdamskaya Voyna v Orenburje*, 9 Nisan 1918, s. 118-120.

⁹⁵ GARF, F.1235, op.93, d.581, I.147.

yeniden koptuğu süreçte Kolesov'un dengelenebilmesi adına stratejik bir avantaj sağlamıştır. Sonuç olarak blokajın kaldırıldığı kısa sürede atılan adımlar Orenburg Tıkacı'nın kaldırıldığı 1919 sonuna kadar⁹⁶ Turar Rıskulov gibi isimleri bölgede etkin hale getirerek Taşkent tarafından yok edilen Hokand Hükümeti'ni Taşkent bünyesine dahil edebilmeleri için bir fırsat sunmuştur. Kobozev'in attığı adımlar, Rıskulov'un faaliyetleri, Münevver Kari, Tursun Hocayev de dahil olmak üzere birçok Ceditçi Türk aydınını Bolşevikler ile ittifak yapmaya itmiştir. Ancak kurulan ittifak Türkistan'ın kendi çıkarlarına hizmet edebilmekten çok merkezî yönetimin Taşkent komünistlerini dizginlemek için kullandığı bir siyasî manevra görevi gördüğünden ortaya somut bir kazanım koyulamamış ve askerî güçten yoksun Ceditçi aydınlar Taşkent Sovyeti'nin şiddet eylemlerine engel olabilecek önlemleri alamamıştır.

4.Orenburg Tıkacı'nın Bolşevikler'in Türkistan Politikasına Etkileri

Orenburg Tıkacı'nın ortaya çıkış süreci Türkistan'daki dengeleri değiştirdiği kadar Petrograd'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler üzerinde de ekonomik temelde ciddi sorunlar doğurmuştur. Her ne kadar I. Dünya Savaşı'nın yıkıntısı altında olsa da Rus İmparatorluğu ve onun merkezi Petrograd, bu sömürge imparatorluğunun banka ve finans merkezi olma hüviyetini, Bakü petrolünün damıtıldığı, Ural'ın bakırının Sibirya'nın altının işlendiği, Türkistan'ın pamuğunun ipliğe dönüştürüldüğü iktisadî merkez olma özelliğini kaybetmemiştir. Ancak Orenburg Tıkacı, Beyaz Ordu'nun teşkili ve İtilaf Devletleri'nin müdahalesi Bolşevikler'i iktidarın tepesinde imparatorluğun zenginliklerinden mahrum bırakmıştır. İktidarı ele geçirebilme itici gücünü Petrograd işçilerinden alan Bolşevikler bir yandan imparatorluğun sömürge haline getirdiği halklara 'özgürlük' vaad ederken bir yandan da ellerinde tutamadıkları 'sömürge' bölgelerine ulaşamama ve işçilerin çalışabileceği ortamı sağlayamama ikilemini çok acı bir şekilde tecrübe etmiştir.

Türkistan'dan gelen pamuğun⁹⁷ kesilmesi üretemeyen fabrikaların çalışmayan-çalışamayan işçileri ve halkı ile birlikte başlayan ekmek krizi

⁹⁶ Orenburg Tıkacı'nın kaldırılması ve Taşkent-Orenburg tren hattının işler haline gelmesi 1920 Bahar aylarını bulmuştur. Dolayısıyla blokaj ancak Aşkabad'ı ele geçirerek Hazar Deniz Yolu'nu kullanabilmeleri ile sağlanabilmiştir. Bknz: Carr, *age*, s.307.

⁹⁷ Binlerce yıldır pamuk üretiminin ve pamuk ticaretinin merkezlerinden biri olan Türkistan, Rus imparatorluğu'nun sömürgeci talepleri kapsamında pamuk ekiminin merkezi haline gelmiştir. Türkistan'da pamuk üretimindeki aşırılığı ekili alan üzerinden tespit edebilmek mümkündür. Pamuk ekim artışı 1870 yılında 9,7 desyatin ($\cong$ 1,093 hektar), 1885'de 25,0, 1892-1896'da 142,9, 1902-06'da 226,3, 1907-11'de 318,0, 1912-1916'da 466,0 olmuştur. Bknz: V. İ. Yuferev, *Hlopkovodstvo v Turkestane*, Leningrad, 1925, s.132-136.

başkent başta olmak üzere kıtlığa bağlı milyonların göç haline geçmesine neden olmuş ve Bolşevikler'e daha iktidarlarının ilk aylarında önemli bir insan ve iş gücü kaybı yaşatmıştır.⁹⁸ Bu bakımdan devrime gösterilen ilk silahlı tepkilerin başında gelen Dutov İsyanı ve Orenburg Tıkacı meselesini aşmak ve imparatorluğun sömürge alanlarında hakimiyet kurma çabası Bolşevik Parti Merkezi'nin baş meselelerinden biri haline gelmiştir. Ancak meselenin çözümü kolay olmamakla birlikte İç Savaş'ın seyri çözümü 1919'a kadar Bolşevikler adına imkansız hale getirmiştir. Bunun yanında Bolşevikler'in Marksist ideoloji çerçevesinde 'geri' kalmış olarak görülen Türkistan'da herhangi bir teşkilatlanmasının ya da ajitasyon faaliyetinin olmayışı meselenin çözümünü daha da zorlaştıran öğelerden biri olarak durmuştur.

Merkez ile irtibatlarının kesilmesi sonrasında kendilerini 'Bolşevik' ilan eden eski Rus kolonizatörlerin, askerlerin ve Taşkent işçilerinin bir bakıma imparatorluğun simgesi Türkistan Genel Valiliği'ni Taşkent Sovyeti kılığına sokarak gerçekleştirdikleri katliamlar ve el koymalar⁹⁹, Bolşevikler'in hakimiyet kurmak istedikleri Türkistan'daki imajlarına oldukça büyük bir zarar vermiştir. Bu bakımdan Orenburg Tıkacı süreci Bolşevikler'in bizzat kendilerinin yarattığı gerginlikleri aşma yöntemi Taşkent Sovyeti, Ceditçi aydınlar ve seçkin ulema arasındaki siyasî denklemini dengelemek ve hiçbirini doğrudan muvaffak etmemek üzerine kurulmuştur. Taşkent Sovyeti'nin verdiği zarar, yarattığı etnik, ekonomik ve siyasî kriz Orenburg Tıkacı'nın ortadan kaldırılması sonrasında Bolşevikler'in Türkistan politikalarını düzenlemesinde farklı bir yöntem denemek zorunda bırakmıştır.

Türkistan ile ilişkileri toparlamak adına Bolşevikler hızlı şekilde bir komisyon toplamış ve yeni misyonu bir dizi yayınlı duyurmuştur. Tesis edilen komisyonun aldığı kararlar sonrasında Lenin tarafından '*Türkistan Komünistlerine*' adı ile yayınlanan metinde; etnik gerginlikleri dindirmek adına Türkistan halklarının 'kendi kaderini tayin' hakkını hiçbir milli grubun diğerine üstünlük kurmadan tesis edilebilecek bir ortam hazırlanması ve buna engel olacak tüm girişimlere Rusya Sovyet hükümetinin karşı olduğunu bildirilmesiyle başlamıştır.¹⁰⁰ 'Yeni misyon' çerçevesinde bölgeye ilişkin hakimiyeti, diplomasi bilgisi ve İç Savaş'ta gösterdiği muharebe başarılarıyla

⁹⁸Peter Gatrell, "WAR, REFUGEEEDOM, REVOLUTION:Understanding Russia's Refugee Crisis, 1914-1918", *Cahiers du Monde russe*, Vol.58, No.1/, 1917; Historiographie, dynamiques révolutionnaires et mémoires contestées (Janvier-juin 2017), s.123-146.

⁹⁹ Orenburg Tıkacı ve sonrasında devrimin Bolşevikler tarafından Türkistan'da kendi haline terk edilmesi ve dönem ile ilgili güvenilir bir kaynak olarak bknz: G., İ., Safarov, *KoloniyaInaya Revolyutsiya: 'Opit' Turkestana*, Moskova, 1921.

¹⁰⁰ V. I. Lenin, "To the Communists of Turkestan", *Collected Works*, Vol.30, Moscow, s.138; (Metnin ilk basımı: Turkestansky Kommunist, Izvestiya TsIK Sovetov Turhestanskoy Respubliki and Krasny Front, 7-10 Ekim 1919.)

Türkistan'ın parti merkezi nazarında sovyetleştirilmesi adına hem askerî hareketleri yürütmek hem de politik dengeyi sağlamak için Mihail Frunze biçilmiş kaftan olarak seçilmiştir. Bunun yanında *Turkkomissiya*/Türk Komisyonu ve *Musburo* gibi organlar teşkil edilerek 'yerlilerin' entegrasyonu ile idari denge yeniden sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰¹ Son olarak Bolşevikler daha önce ulaşamadıkları Türkistan'a propaganda materyalleri ve yerel dilde kitapçıklar içeren 'Kızıl Tren'¹⁰²i yollayarak toplum üzerinde ajitasyon faaliyetleri başlatılmasını planlamıştır.¹⁰³

Tüm ajitasyon süslü Bolşevik retoriği bir kenara bırakıldığında Orenburg Tıkacı'nın ortadan kaldırılması ve Türkistan'da yeniden hakimiyet kurulması sonrasında aslında Frunze'ye temelde iki ana görev verilmiştir. Bunlardan ilki Türkistan'da siyasî durağanlık sağlanarak üretim veriminin artırılması, ikincisi ise birinci misyon tamamlandığında Türkistan'ı merkezi ekonomiye entegre etmek, yani Türkistan üzerinde tam bir hakimiyet kurulmasıdır. Jacobs'un aktarımıyla Frunze'nin Türkistan'a yapılması gereken askerî harekât ile ilgili görüşü şu şekildeydi: "Türkistan'a yapılacak askerî seferin, tüm Türkistan'ı işgal etmek/ele geçirmek ve Türkistan'ın tüm yerel emekçi nüfusunu Sovyet gücünün yanına çekmek gibi acil bir amacı olmalıdır."¹⁰⁴ Aynı zamanda askerî doktoriner de olan Frunze'nin bu ifadeleri kendisine neden bu görevin verildiğini de açıklar niteliktedir. Bu çerçeveden bakıldığında Orenburg Tıkacı'nın Bolşevikler'in Türkistan politikası üzerindeki en temel etkisi ekonomik temelde olmuş ve Türkistan'dan taşınamayan ham maddenin merkezde yarattığı krizler bölge üzerinde hakimiyet kurmanın ne denli hayati olduğunu hatırlatarak yeniden işgalini hazırlamıştır.

Orenburg Tıkacı sürecinde Bolşevikler'in Taşkent Sovyeti'ni dengelemek adına Ceditçi aydınları ve hatta ulemayı idarî organlara eklemlendirme çabası blokaj kaldırıldığında artık yeterli olmayacaktır. Bu bakımdan Bolşevikler'in ilerleyen yıllarda Büyük Terör ve repressiya uygulamalarında da sıkça başvuracağı '*herkesin suçlu çıkarıldığı*' yöntemler kendisini göstermeye başlamıştır. Örneğin Ekim 1919'da Türkbüro aracılığıyla Türkistan'daki tüm şehirlerin komünist parti komitelerine yollanan bildiride Türkistan'ın her köşesinden parti üyesi olma şartı aranmadan müslüman işçi örgütlerinin kendi çıkardığı adayların geniş kapsamlı bir şekilde hükümete alınması ve

¹⁰¹ Paolo Sartori, "What Went Wrong? The Failure of Soviet Policy on shari'a Courts in Turkestan, 1917-1923", *Die Welt des Islams*, Vol.50, ¾, 2010, s.397-434.

¹⁰² Ya da Ajit-Tren/Ajitasyon Treni.

¹⁰³ Carr, *age*, s.307.

¹⁰⁴ Walter Darnell Jacobs, *Frunze: The Soviet Clausewitz*, Martinus Nijhoff/ The Hague, 1969, s.204.

müslüman mallarına müslüman örgütlerinin rızası olmadan el koymalara son verilerek husümetlerin sonlandırılacağı aktarılmıştır.¹⁰⁵ Ancak her ne kadar haksız el koymalar, yağma ve baskı uygulamaları ortadan kaldırılmış olsa da halk tabanında oluşan gerginliğin de bir şekilde giderilmesi gerekmiştir. Bu bakımdan Taşkent Sovyeti Savaş Komiseri Osipov'un Ocak 1919'da, sonucunda çoğu etnik Rus 4,000 şüphelinin kurşuna dizildiği bir darbe girişimi içerisinde girmesi, darbe girişimi esnasında sovyetin önemli figürlerini öldürmesi veya tutuklaması merkez yönetimi için önemli bir dayanak noktası yaratmıştır.¹⁰⁶

Osipov'un ihaneti, Bolşevik Parti merkezinin Orenburg Tıkacı sırasında Türkistan'da yaşanan tüm şiddet olaylarına Taşkent Sovyeti'ndeki 'karşı-devrimci', 'hain' ve 'bozguncuların' neden olduğu olaylar olarak propagandaya çevirmesini sağlayabilmiştir. Türkistan'daki tüm yerli halkın partiye aday olmaksızın hükümet organlarına davet edilmesi Taşkent Sovyeti'ndeki bu hadise nedeniyle olabildiğince şişirilmiş ve blokaj sırasında Türkistan'da Bolşevikler adına faaliyet yürütenler '*Eski Bolşevik*' olarak ilan edilmiştir. Böylelikle Türk Komisyonu aracılığı ve merkeze bağlı Kızıl Ordu aracılığıyla Taşkent Sovyeti içerisinde geniş kapsamlı bir 'arındırma' operasyonu başlatılarak neredeyse eski yönetim tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁷

Taşkent Sovyeti içerisinde başlatılan arındırma operasyonu sonrasında Bolşevikler Orenburg Tıkacı sürecindeki bölgede hakim olan iki güçten birini etkisiz hale getirmiştir. Bu hamle ile Bolşevikler hem kendilerine zorluk çıkaran ve merkeze belli ki bağlılık göstermeyecek olan bir gücü ortadan kaldırırken Türkistan halkının gözünde de suçluların cezasız kalmadığı görüntüsünü vermeye çalışmıştır. Ancak Türkistan ile ilgili sorunlar halen çözümden oldukça uzaktır. Bir yandan kıtlık devam ederken, bir yandan Basmacı İsyanı büyümeye devam etmekte diğer taraftan da merkez yönetiminin Türkistan'daki yeni misyonu 'arındırılmayan' Türkistan işçileri arasında ciddi rahatsızlıklara yol açmıştır. Örneğin Türkistan'ın en ücra köşelerine yerel halkı Bolşevik propaganda ile tanıştırmak için yollanan misyonerlerin yolladığı raporlar, genellikle gittikleri bölgede halkı sovyet gücüne katmaktan çok Basmacı İsyanı'nın nasıl büyüdüğü ve yerel halk tarafından nasıl desteklendiğini merkeze ileten istihbarat raporlarına evrilmiştir.¹⁰⁸ Lenin'in oldukça güvendiği Taşkent Demiryolu İşçileri de

¹⁰⁵ RGASPI, F.122, op.1, d.47, I.7.

¹⁰⁶ Glenn L. Roberts, *Commissar and Mullah Soviet-Muslim Policy from 1917 to 1924*, Dissertation, Florida, 2007, s. 68.

¹⁰⁷ Sahadeo, *age*, s.216.

¹⁰⁸ RGASPI, F.122, op.1, d.46, I.15-16.

doğrudan bir mektup yazarak son gelişmelerden duydukları rahatsızlığı yoğun biçimde dile getirmiştir.¹⁰⁹ Genel olarak Orenburg Tıkacı süresince Türkistan'daki durumun özetlendiği ve genel bir günah çıkarma hali gözlemlenebilen mektubun en çarpıcı noktası belki de komisyon içerisinde Rıskulov'un Türkistan halkının ulusal ordusunu kurma taleplerinin Türk aydınlarının ve müslümanların tamamen bağımsız olma düşüncesinden ileri geldiğini aktarmaları olmuştur.¹¹⁰

Elbette Türk aydınlarının otonomi ve kültürel özerklik gibi talepleri ve mücadeleleri Taşkent Demiryolu İşçilerinin 'şikayetinden' önce de merkez yönetimi tarafından bilinen bir gerçektir. Ancak eski Taşkent Sovyeti yöneticilerinin ortadan kaldırılması ve yönetime yerel kadroların bir anda yerleştirilmesi eski yönetimin boşalttığı alanın Ceditçi aydınlar tarafından anında vakumlanmasıyla sonuçlanmış ve Basmacı İsyanı ile birleşen endişeler merkez yönetimini oldukça tedirgin etmiştir. Bu bakımdan Osipov'un başarısız darbe girişimi ile Orenburg Tıkacı döneminin günahlarından arındığını düşünen Bolşevik merkez yönetimi bu sefer Türkistan'ın yönetim biçimi üzerinden diğer tarafı temsil eden Türk aydınları üzerine bir tasfiye girişimine başlamıştır. Bunun için ise Türk aydınlarının ve özellikle Alaş Partililer'in Dutov ile ilişkileri yeniden gündeme getirilecektir.

Türkistan'ın idarî şekli ile ilgili tartışmalar Türk Komisyonu'nda 24 Şubat 1920'de tartışılırken üzerinde durulan en önemli hususlardan biri olan milli ordu konusunun çözümsüz kalacağı şu ifadelerle kesinleşmiştir: "*Savunma meseleleri yalnızca Federal Cumhuriyet Askerî Otoritesi'nin kararları ve direktifiyle çözülür, özerk cumhuriyet hükümetinin direktifleri bu kararlarda herhangi bir değişiklik veya eklemeye tâbi değildir.*"¹¹¹ Bu ifadeler Dutov ve Beyaz Ordu'nun yaptığı gibi Türkistan'ın zaten olmayan savunmasının Bolşevik yönetimi altında hiçbir zaman tesis edilemeyeceğinin Türk aydınları tarafından net bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.¹¹² Komisyon kararları sonrasında başta Alihan Bökeyhan gibi sembol isimlerin tutuklanması ve Türkistan sisteminden tasfiye edilmesi bu hususla oldukça bağlantılı olmakla birlikte Türkistan'daki diğer güç odağının da merkez yönetimi tarafından

¹⁰⁹ GARF, F.1235, op.55, d.12, I.192-195.

¹¹⁰ GARF, F.1235, op.55, d.12, I.195.

¹¹¹ RGASPI, F.122, op.1, d.10, I.29.

¹¹² Başta Togan ve Çokay olmak üzere Türk aydınlarının bir kısmının Bolşevikler ile ittifakını tamamen koparan ve bir kısmının Basmacı İsyanı'na katılması bir kısmının da bir süre sonra Avrupa ve Türkiye'ye göç ederek muhaceret mücadelesini başlatmalarındaki en önemli unsurlardan birisi milli ordu kurulumuna izin verilmemesi ve 'Milliyetler Sorunu' konusunda Bolşevikler'in uzlaşmaz tavrı olmuştur.

egale edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹¹³ Yine aynı şekilde Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin merkezi yapıya tamamen bağlandığı 11 Nisan 1921 kararnamesinde Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin idari yapılanmasında federal hükümete yalnızca dış ilişkiler ve dış ticaret yanında askerî işler yetkisi verilip onanması Türkistan'ın merkeze bağlı bir bölge ilan ederek sovyetleştirilmesi için yapılan son idarî hamle olmuştur.

Taşkent Sovyeti ve Ceditçi aydınların iktidar mücadelesini Orenburg Tıkacı sırasında bölgede hiçbir gücün muvaffak olamaması adına kullanan Bolşevik merkez yönetimi, blokajın kaldırılmasının ardından Osipov'un başarısız darbe girişimini eski Bolşevikler'i tasfiye etmek amacıyla kullanmıştır. Böylelikle sovyetin günahlarından kendisini ayırmayı hedefleyen merkez yönetimi, Orenburg Tıkacı ile görmüştür ki merkez yönetiminin iktidarı elinde tutabilmesi ve kendisine destek veren işçi gruplarını faal hale getirebilmesi ancak emperyal dönemden kalan sömürge bölgelerinin yeniden ele geçirilebilmesiyle mümkün kılınabilecektir. Bu bakımdan Taşkent Sovyeti'nin ardından otonomi, kültürel özerklik ve milli ordu gibi söylemleri dile getiren Türk aydınları 'isyancı' Dutov ile işbirliği yapma temelinde tutuklanarak tasfiye edilmiş, bir çoğu da Türkistan'dan ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Bu bakımdan Bolşevikler'e 'radikal' gelen tüm güç odaklarından arındırılan Türkistan kendilerini koruyabilecek tüm enstrümanlardan arındırılmaya çalışılarak merkez yönetimine entegre edilmeye ve sovyetleştirilmeye başlamıştır.

Sonuç

Ataman Dutov'un isyanı ve Orenburg Tıkacı hadisesinin ortaya çıkışı Rus İç Savaşı'nın en kritik cephelerinden biri olmuştur. Bolşevikler'in Rus Avrupası'nda hakimiyeti ve iktidarı ele geçirmesi onları doğrudan emperyal coğrafya üzerinde hakimiyet kurabilmelerini sağlayamamıştır. Dutov ile birlikte devam eden anti-bolşevik hareketler Çekoslovak Lejyonu'nun isyanı, Beyaz Ordu'nun tesisi ve İtilaf Devletleri'nin devrime müdahalesi iç savaş süresince Bolşevikler'i Rus Avrupası'nda kendi içerisine hapseden bir konuma getirmiştir. Her ne kadar Bolşevikler tarihte denenmemiş bir ideoloji ve ekonomi sistemiyle Rus İmparatorluğu'nun halefi olarak iktidarı ele geçirirse de sahip oldukları gücün dayattığı jeopolitik gereklilikler, devrimin karakterini şekillendiren önemli bir yapı taşı olmuştur. Bolşevikler'in sırtını

---

¹¹³ İdare biçimi komisyonları ve kararnameleri üzerine Alaş Partili Türk aydınlarının tutuklanması Riskulov başta olmak üzere Bolşevik sistemi içerisinde mücadelelerini sürdüren aydınlar tarafından protesto (Örneğin bkz: RGASPI, *F.122, op.1, d.35, I.31.*) edilse de herhangi bir etki yaratamamış, aynı zamanda bu dönem gerçekleştirilen tutuklamalar ve fikir ayrılıkları Büyük Terör ve repressiya sürecine giden derin ayrılıkların da temelini atmıştır.

dayadığı Petrograd ve Moskova işçileri, devirdikleri hanedanlığın son iki yüzyıllık sömürgeci ve kapitalist politikaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle az sayıdaki işçi sınıfını genişletmek ya da en azından fabrikaları işler halde tutmak Bolşevik iktidarının devrimin başındaki en önemli vazifelerinden birine dönüştürmüştür. Bu bakımdan Bolşevikler'in yaşadığı en büyük ikilem, her ne kadar 'esir halklara' özgürlük gibi söylemler geliştirseler de, Rus Avrupası'ndaki fabrikaların bacasını tütürebilecek tek şeyin imparatorluk sahasının 'sömürge'leri üzerinde tahakküm kurabilmeleri ile mümkün olabileceğidir. Bu nedenle özellikle Orenburg Tıkacı hadisesinin en önemli etkisi Bolşevikler'e, 'geri kalmış' toplumlar olarak görüp teşkilatlanma içerisine bile girmedikleri Türkistan gibi coğrafyaları sömürmeye ve hakimiyet altında tutmaya devam etmedikçe Rus Avrupası'nda bir iktidarın sürdürülemeyeceğini hatırlatmasıdır. Dolayısıyla Orenburg Tıkacı süreci ve sonrasında Bolşevikler'in Türkistan'a bakışı ve geliştirdiği politikalar da dahil olmak üzere 1928 yılında Stalin'in başlattığı 'sanayileşme' ve 'sovyetleşme' hareketi bu dönemde uygulanan merkezîyetçi politikalarla gerçekleşebilmiştir.

Orenburg Tıkacı sonrasında Bolşevik merkez yönetimi ve Türkistan'ın bağlantısının kopması Taşkent'te eski imparatorluk yöneticileri, askerleri ve demiryolu işçilerinin kendisini 'Bolşevik' ilan ederek türlü katliamlara, haksız el koymalara ve merkezin işçi-köylü ittifakı gibi söylemlerini red eden baskı uygulamalarına neden olmuştur. Taşkent Sovyeti'nin özellikle Taşnakçı Ermeni birlikleri ile giriştiği eylemler bölgedeki etnik çatışmaları derinleştirirken merkez yönetiminin imajına da büyük zarar vermiştir. Bunun yanında Orenburg Tıkacı'nın yarattığı izolasyon Taşkent Sovyeti'nin merkeze karşı dahi tavır alabilmesine ve kendi müstakil yönetimlerini ilan etme girişimlerine olanak sağlamıştır. Bu bakımdan merkez yönetimi Türkistan'da bulunan Ceditçi aydınların faaliyetlerini kendi lehlerine kullanarak sovyeti dengeleme politikası gütmüş, ancak Stalin ve Lenin'in bu politikası bölgede daha büyük siyasî karışıklıklara 'bilinçli' olarak sebebiyet vermiştir.

Orenburg Tıkacı'nın yaşattığı tecrübe İç Savaş'ın Bolşevikler tarafından kazanılması sonrasında Türkistan'daki imajın sil baştan yeniden bir ajitasyon ve propaganda silahı ile düzenlenmesini gerektirmiştir. Blokaj süresince Türkistan'daki şiddet olaylarını gerçekleştiren Taşkent Sovyeti yetkilileri bu çerçevede 'eski bolşevik' olarak ilan edilerek tasfiye edilmiş ve Orenburg Tıkacı'nın sağladığı izolasyonla Türkistan'da 'Otonomiler Dönemini' başlatan Türk aydınları Bolşevik eli ile yönetime dahil edilmek zorunda kalmıştır. Ancak bir yandan dengeleyici olarak yerel halkı yönetime dahil etmek zorunda kalan merkez yönetimi, sovyeti cezalandırdıktan sonra 'bağımsızlık' hedefinde olduklarını düşündüğü ya da bu düşüncüyü yok etmek

adına sembol olan Türk aydınlarını da cezalandırmaya başlamıştır. Dolayısıyla merkez yönetiminin yeni misyonu ve cezalandırmaları Orenburg Tıkacı sürecinde ya Dutov ya da Taşkent Sovyeti ile ittifak kurmaya çalışarak milli ordu ve otonomi kurma hedefinde olan Türk aydınlarının seyrini Bolşevik merkez yönetimi ile ittifaka mecbur etmiştir.

Orenburg Tıkacı sürecinin güç odaklarını blokaj kaldırıldığında tasfiye eden merkez yönetimi başta Kobozev ve Frunze olmak üzere Türkistan'da tam hakimiyeti kurmak için askerî ve idarî politikaları da hayat geçirmiştir. Tüm cezalandırmalara ve iyileştirme çabalarına rağmen Türkistan'daki açlık, üretim dengesizliği, gıda tedarik zinciri gibi konuların çözülememesi bir tarafa Taşkent Sovyeti'nin derinleştirdiği ayrılıkçı faaliyetlerle Basmacı İsyanı'nı bölgede ortaya çıkarmıştır. Türk aydınlarının politik faaliyetlerine ek olarak, 1916 İsyanı ve Basmacı Hareketi'nin yarattığı tedirginlik bölgede yerel halk destekli ne denli büyük bir askerî potansiyelin olduğunu merkez yönetimine kanıtlamıştır. Bu bakımdan Frunze'nin idaresinde tüm Türkistan'da askerî dominasyon kurulmaya çalışılırken Türkistan idarî yapısında kurulan yerel askerî yapılanmanın sınırı ve yönetim hakkının kimde olacağı hem Türk Komisyonu'nda hem de merkezde yapılan kongrelerde en önemli gündem olmuştur. Sonuç olarak Türkistan'ın yeniden merkeze bağlı bir bölge olarak tesis edilebilmesi ve ekonomik olarak durağan hale getirilerek merkezin çıkarlarına uygun olarak yapılandırılması adına Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yerel halkın kendini koruyabileceği idarî ve askerî gereçlerden mahrum bırakıldıktan sonra Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiş ve bölge iki yüzyıldan beri sömürüldüğü emperyal baskıdan kurtulurken, sovyetleştirme ve Bolşevik sömürsünün içerisine çekilmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Çeşsko-Slovatskiy (Çehoslovatskiy) Korpus 1914-1920 Dokumentı i Materialı, Cilt 1, Novalis, Moskova, 2013;

Çeşsko-Slovatskiy (Çehoslovatskiy) Korpus 1918-1920 Dokumentı i Materialı, Cilt 2, Kuçkovo Pole, Moskova, 2018;

Dokumentı Vneşney Politiki SSSR, M, 1957, T.1, s.16-17;

GARF (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), F. 952, op.3, d.28, I.10; F.1235, op.93, d.581, I.147; F.1235, op.93, d.581, I.147; F.1235, op.55, d.12, I.192-195; F.1235, op.55, d.12, I.195.

Orenburgskiy Kazaçiy Vestnik, No:63, 27 Oktyabrya 1917;

RGVA (*Rusya Devlet Askeri Arşivi*), F.1198, op.1, d.47, I.1; F.1346, op.2, d.609, I.44-46; F.1, op.2, d.29, I.94; F.1198, op.1, d.47, I.1; F.25892, op.1, d.10, I.7-7ob; F.39477, op.1, d.1, I.8; F.39868, op.1, d.8, I.207; F.40307, op.1, d.35, I.25; F.6, op.4, d.358, I.1-4;

RGVIA (Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi), F. 165. op. 1. d. 1554. I. 1; F. 400. op. 1. d. 4546. Kısım 1. I. 268; F.165, op.1, d.1554, I.1;

TsGVIA (*Merkezi Devlet Askeri-Tarih Arşivi*), F.2031, op. 1, d.1579, I.189.

Telif Eserler

Andican, A. A., Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, Ötüken, İstanbul, 2003;

Bubnov, A. S., Grajdanskaya Voyna, Partiya i Voennoye Delo, Sbornik Statey: Voyenniy Vestnik, Moskova, 1928;

Bullock, D., The Czech Legion 1914-20, Osprey, 2009;

Bunyan, J., Intervention, Civil War and Communism In Russia April-December 1918, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1936;

Carr, E. H., Bolşevik Devrimi, Çev: Orhan Suda, Cilt:1, Metis, 2016;

D'encausse, H. C., Islam and the Russian Empire Reform and Revolution in Central Asia, Çev: Quintin Hoare, I.B. Tauris & Co Ltd., 1988;

Deutscher, I., The Prophet Armed: Trotsky 1879-1921, Verso, 2003;

Draper, H., War and Revolution: Lenin and the Myth of Revolutionary Defeatism, Humanities Press, New Jersey, 1996;

Figes, O., A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924, Penguin, 1996;

Ganin, A. V., Ataman A. İ. Dutov, Tsentrpoligraf, Moskova, 2006;

- Jacobs, W. D., Frunze: The Soviet Clausewitz, Martinus Nijhoff/ The Hague, 1969;
- Kurat, A. N., Rusya Tarihi, TTK, Ankara, 2014;
- Leon Trotsky's Theory of Permanent Revolution and Its Incorporation Into Lenin's Party Platform in 1917, Çev: Penelope Lynn Slacum, University of Nort Carolina, 1963;
- Lisovsky, N. K., Oktyabr na Yujnom Urale, Çelyabinsk, 1957;
- Pierce, R. A., Russian Central Asia 1867-1917: A Study in Colonial Rule, University of California Press, 2021;
- Pipes, R., Russia Under the Bolshevik Regime, Alfred A. Knopf, NY, 1994;
- Rasulov, A., Türkistan ve İdil-Ural Halkları Arasındaki İlişkiler, Çev. Ali Ünal, TTK, Ankara, 2017;
- Riasanovsky, N.&Steinberg M. D., A History of Russia, Oxford University Press, London, 2005;
- Sadikov, R., Kanlı Dört Yıl Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920), Nobel Yay., 2020;
- Safarov, G. İ., Koloniyalnaya Revolyutsiya: 'Opıt' Turkestana, Moskova, 1921;
- Sahadeo, J., Russian Colonial Society In Tashkent, 1865-1923, Indiana University Press, Bloomington, 2007;
- Salamov, (Barlas) Ş., Turkestan i Yüjny Kavkaz XIX-XX v.v., Taşkent, 2015;
- Smele, J. D., The Russian Civil Wars 1916-1926 Ten Years That Shook the World, Oxford University Press, 2015;
- Togan, Z. V., Hatıralar, Ankara, 1999;
- Trotsky, L., The Military Writings, Cilt.1, Pathfinder, 1986;
- Tursunov, T. H., Vostanniye 1916 Goda v Sredney Azii i Kazakhstane, Taşkent, 1962;
- Yarmolinsky, A., Road to Revolution: A Century of Russian Radicalism, Princeton University Press, New Jersey, 2014;
- Yuferev, V. İ., Hlopkovodstvo v Turkestane, Leningrad, 1925.

Makaleler

- Ames, E., "A Century of Russian Railroad Construction: 1837-1936", The American Slavic and East European Review, Vol.6, No.3/4, 1947, s.57-74;
- Balkelis, T., "Demobilization and Remobilization of German and Lithuanian Paramilitaries after the First World War", Journal of Contemporary History, Vol.50, No.1, 2015;
- Bradley, J.F.N., "The Allies and the Czech Revolt Against the Bolsheviks in 1918", The Slavonic and East European Review, Vol.43, No.101, 1965, s.275-292.

- Figes, O., "The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War 1918-1920", *Past & Present*, No.129, 1990;
- Karataş, Ö., "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10, 1, 2021, s.63-82;
- Kaymak, M., "1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi?", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:36, Sayı:5, 2010, s.165-194.;
- Kenez, P., "Western Historiography of the Russian Civil War", *Essays in Russian and East European History: Festschrift in Honor of Edward C. Thaden*, Ed:Leo Schelbert&Nick Ceh, *East European Monographs Serisi*, 1995;
- Kennan, G. F., "The Czechoslovak Legion", *The Russian Review*, Vol.16, No.4, 1957, s.3-16;
- Khalid, A., "Tashkent 1917: Muslim Politics in Revolutionary Turkestan", *Slavic Review*, Vol.55, No.2, 1996, s.270-296;
- MacKenzie, D., "Turkestan Significance to Russia", *The Russian Review*, Vol.33, No.2, 1974, s.167-188;
- Menning, B. W., "Pieces of the Puzzle: The Role of Iu. N. Danilov and M. V. Alekseev in Russian War Planning before 1914", *The International History Review*, Vol. 25, No. 4, 2003, s.775-798;
- Morrison, A., "Russian Rule in Turkestan and the Example of British India, c. 1860-1917", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 84, No. 4, s.666-707;
- Pierce, R. A., "Toward Soviet Power in Tashkent, February-October 1917", *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Volume 17, 2-3, 1975, s.261-270;
- Sartori, P., "What Went Wrong? The Failure of Soviet Policy on shari'a Courts in Turkestan, 1917-1923", *Die Welt des Islams*, Vol.50, ¾, 2010, s.397-434;
- Smith, C. F., "Atamanshchina in the Russian Far East", *Russian History/Histoire Russe*, 6, Pt.1, 1979;
- Solovev, M. D., "Permskiye Raboçkiye v Boyah za Rodnoy Ural", *V Boyah i Pohodah: Vospominaniya Uçastnikov Grajdanskoy Voynı na Urale*, Sverdlovsk, 1959;
- Suny, R. G., "Toward a Social History of the October Revolution", *The American Historical Review*, Vol.88, No.1, 1983, s.31-52;
- Swain, G., "The Disillusioning of the Revolution's Praetorian Guard: The Latvian Riflemen, Summer-Autumn 1918", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No. 4, 1999, s.667-686;
- Tschebotarioff, G. P., "The Cossacks and the Revolution of 1917", *The Russian Review*, Vol.20, No.3, 1961, s.206-216;

Voynov, B. M., Orenburgskoye Kazaçe Voysko v Godi Revolyutsii i Grajdanskoy Voynı (Oktyabr 1917-1919 gg.), İstoriçeskiye Oçerki:cb. Nauç. Tr., Çelyabinsk, 1994;

Yıldırım, S.&Egamberdiyev, M., “Türkistan’ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar”, Belleten, Cilt.85, Sayı. 302, 2021, s.227-277;

Yorulmaz, O., “Alaş Orda Hareketi”, Belleten, Cilt.80, S.289, 2016, s.939- 976.

Ekler

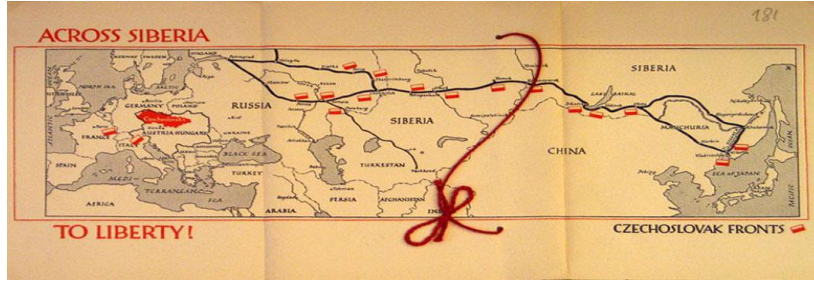
Ek-1:Kızıl muhafızları gösteren Ya.V. Shteinberg tarafından çekilen fotoğraf (kartpostal örneği), *Президентская библиотека/Prezidentskaya Bibleoteka:*
<https://www.prilib.ru/item/681424>

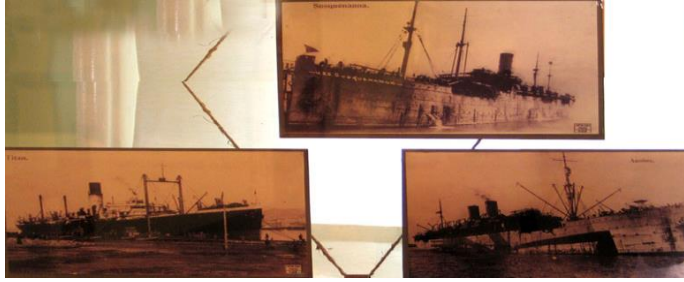
Ek-2

Ek-3: Çekoslovak Lejyonu için hazırlanan Sibiryadan Özgürlüğe Broşürü: RGVA, F. 1198, op.1, d.180, I.181-195.

Ek-4: Ayrıca tahliye için hazırlanan Titan, Asolus ve Sueskunanna gemileri: GARF, F.9114, op.1, d.16, I. 209-215.

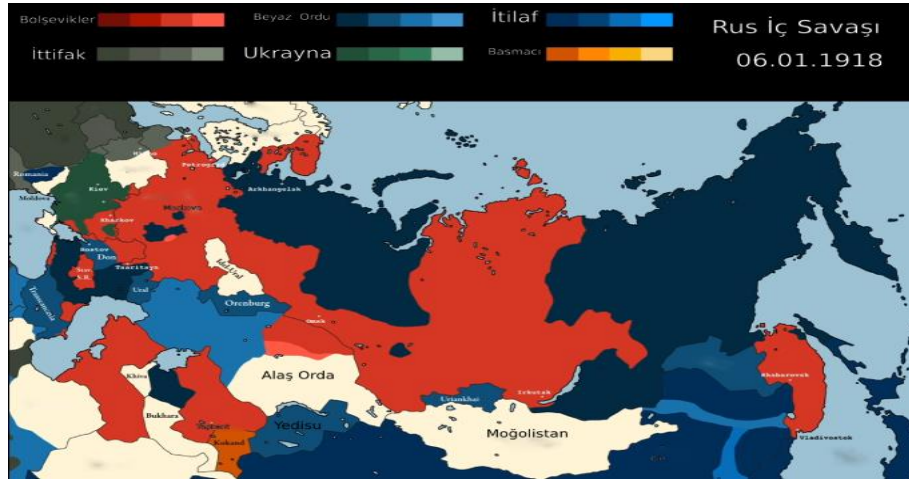

Ek-5: George Lloyd'un Telgrafı

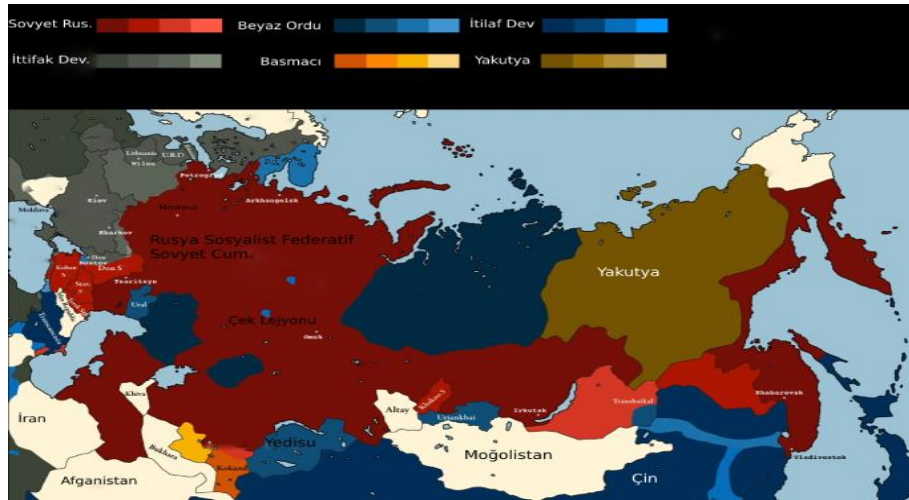
Indication de destination
 = SSS LONDON 20022 136 120 145 S =
 ON BEHALF OF THE BRITISH WAR CABINET I SEND YOU OUR HEARTIEST
 CONGRATULATIONS ON THE STRIKING SUCCESSES WON BY THE CZECHO
 SLOVAK FORCES AGAINST ARMIES OF GERMAN AND AUSTRIAN TROOPS IN
 SIBERIA THE STORY OF THE ADVENTURES AND TRIUMPHS OF THIS SMALL
 ARMY IS INDEED ONE OF THE GREATEST EPICS OF HISTORY IT HAS
 FILLED US ALL WITH ADMIRATION FOR THE COURAGE PERSISTENCE AND
 SELFCONTROL OF YOUR COUNTRYMEN AND SHOWS WHAT CAN BE DONE TO
 TRIUMPH OVER TIME DISTANCE AND LACK OF MATERIAL RESOURCES BY
 THOSE HOLDING THE SPIRIT OF FREEDOM IN THEIR HEARTS YOUR NATION
 HAS RENDERED INESTIMABLE SERVICE TO RUSSIA AND TO THE ALLIES IN
 THEIR STRUGGLE TO FREE THE WORLD FROM DESPOTISM WE SHALL NEVER
 FORGET IT = D LLOYD GEORGE 11 TH SEPTEMBER 1918 =

Haritalar¹¹⁴

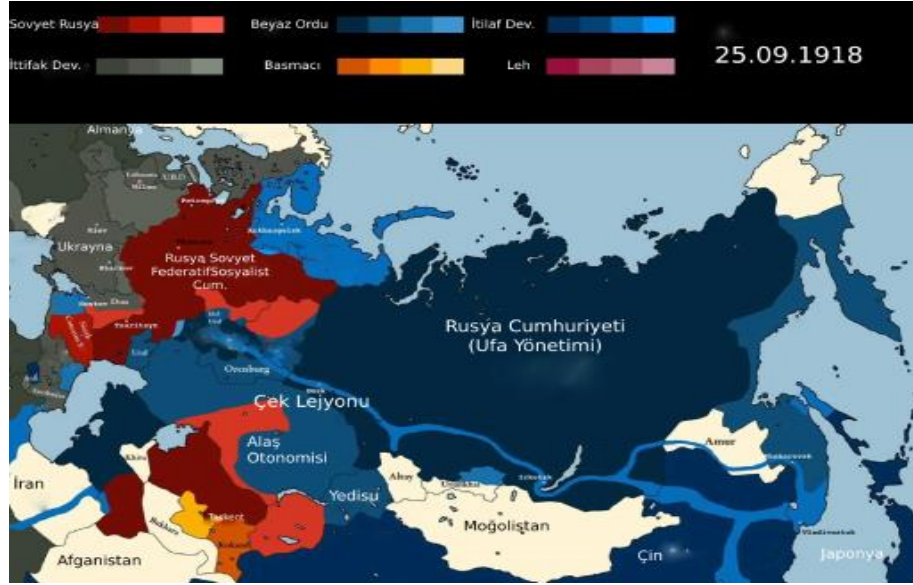
Harita-1: Kızıl Taaruz ile birlikte Bolşevik hakimiyet alanları

Harita-2: Çek Lejyonu'nun isyanından hemen önce Bolşevik hakimiyet alanları ve Lejyonun konumu

¹¹⁴ Yan Xishan 閻錫山. (3 Haz 2019). The Russian Civil War: Every day [Video].Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=tLDz5QljQb0&t=93s> verilerinin arka planı kullanılarak haritalar yazar tarafından 'Adobe Photoshop Express' aracılığıyla oluşturulmuştur.

Harita-3: Çek Lejyonu'nun isyanı sonrasında Bolşeviklerin sıkıştığı alan**Harita-4:** Türk Dünyası'nın 1917-1920 Rus İç Savaşı'nda Gerçekleştirebildiği Otonom Yönetimler